

Eusebio Maria Azkueren nortasunaz eta harreraz argitasun batzuk. Harenak ote dira «Carlistenac» bertsoak?

Eusebio Maria Azkue: algunas noticias sobre su vida y sobre la recepción de su obra. ¿Quién es el autor de los versos «Carlistenac»?

Eusebio Maria Azkue: quelques renseignements sur la vie et la réception de son oeuvre. Qui est l'auteur de la composition en vers «Carlistenac»?

Eusebio Maria Azkue: some information about the life and the reception of his work. Who is the author of the poem «Carlistenac»?

ALTZIBAR ARETXABALETA, Xabier
Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU/UPV)

Noiz jaso: 2014-06-30

Noiz onartua: 2014-09-30

Euskera. 2013, 58, 2. 433-483. Bilbo
ISSN 0210-1564

Ikerlan honek, alde batetik, Eusebio M. Azkueren alde biografiko batzuk erakusten ditu, Lekeitioko Nautika Eskolako irakasle izan zen garaikoak (1862-1873). Esaterako, katedrak lan zama handia ezarri ziola baina soldatari esker kitatu ahal izan zituela zorrak, eta, bestalde, aita familiako gisa arduraz jokatu zuela bere bi ezkontzetako seme-alaben arteko batasuna eta elkar laguntza bilatuz. Bestetik, Eusebio M. Azkueren hizkuntza, idazkera eta metrika beste testu batzuetakoekin konparatuta, ikerlanak ondorioztatzen du «Carlistenac» bertsoak, Eusebio M. Azkueren poemen biltzaile eta argitaratzaile batzuek Eusebio M. Azkueren izenpean agerrarazten dituztenak, ez diratekeela harenak, Bizenta Mogelenak baizik.

Hitz-gakoak: Bertsoak, «Carlistenac», autoretza, Bizenta Mogel, Lekeitioko Nautika Eskola, Azkue aita-seei omenaldia (1936).

Este artículo, por una parte, muestra unos datos biográficos de Eusebio M. Azkue, de la época que fué profesor de la Escuela de Náutica de Lekeitio (1862–1873). Por ejemplo, que la cátedra le supuso gran carga de trabajo, pero que gracias al sueldo pudo saldar sus deudas. Como padre de familia actuó con responsabilidad, promoviendo la armonía entre los hijos e hijas de sus dos matrimonios. Por otro lado, comparando el lenguaje, la escritura y la métrica de Eusebio M. Azkue, el artículo concluye que los versos «Carlistenac», que algunos recopiladores de poesías y editores atribuyen a Eusebio M. Azkue, nos son suyos, sino de Bizenta Mogel.

Palabras clave: Versos, «Carlistenac», autoría, Bizenta Mogel, Escuela de Náutica de Lekeitio, homenaje a Azkue padre e hijo (1936).

Cet article présente d'une part des données biographiques sur Eusebio M. Azkue, à l'époque où il était professeur à l'École de Navigation de Lekeitio (1862–1873). Que par exemple sa chaire supposait une grande charge de travail, mais que grâce à son salaire il put solder ses dettes. Qu'en tant que père de famille il se montra responsable, instaurant l'harmonie entre ses fils et ses filles de ses deux mariages. D'autre part, en comparant le langage, l'écriture et la métrique d'Eusebio M. Azkue, l'article conclut que les vers «Carlistenac», attribués à Eusebio M. Azkue par de quelques chercheurs, ne sont pas de lui mais de Bizenta Mógel.

Mots-clés: Vers, «Carlistenac», paternité, Bizenta Mogel, Ecole de Navigation de Lekeitio, hommage à Azkue père et fils (1936).

On the one hand, various biographical data relating to Eusebio M. Azkue are presented, from the period when he was a teacher at the Lekeitio navigation school (1862-1873). For example, that the post was a source of considerable hard work, but that the income allowed him to pay off his debts. As a father he acted responsibly, promoting harmony between the

sons and daughters of his two marriages. On the other hand, based on a comparison of the language, style of writing and metrics with other texts by Eusebio M. Azkue, the conclusion is reached that the verses entitled “Carlistenac”, which many poetry anthologizers and editors attribute to Eusebio M. Azkue, are not his but Bizenta Mogel's.

Keywords: Verse, “Carlistenac”, authorship, Bizenta Mogel, Lekeitio Navigation school, homage to Azkue father and son (1936).

Sarrera

Euskalzaleentzat Eusebio Maria Dolores Azkue (Lekeitio 1813-1873) Resurrección Maria Azkueren (1864-1951) aita izan zen, olerkaria baino gehiago, luzaroan, baina dagoeneko olerkari alderdiak gaina hartua dio guraso alderdiari. Diogunaren lekuko dira Eusebio Mariaren aipamenak bere garaian (Fr. J. A. Uriarte, J. Manterola), poemen argitalpenak hilda gero, eskainitako omenaldiak, haien kariatara eginiko azterketak etab. Hala ere, haren poesien transmisioa eta harrera ez ditugu ongi ezagutzen, ezta haren bertsoen testuingurua, eraginak, pentsamoldea edo bertso-gintza; areago, zalantzak ditugu ea harenak ote diren hari egotzen zaizkion bertso-sorta batzuk.

Euskaltzaindiak eta Lekeitioko Udalak antolatu eta ospaturiko jaiotza mendeurreneko omenaldia (Lekeitio, 2013) aitzakiatzat hartu eta E. M. Azkueren poemak eta bizitza hobeki ezagutzeko aukeraz baliatuz, bi arlo aztertuko ditugu artikulu honetan: bata, haren biografiari eta harrerari dagozkien alderdi batzuk (1); bestea, haren poema batzuen egiletza arazoak, «Carlistenac» bertsoak adibidetzat hartuta, hain zuzen, bertso horiek E. M. Azkuerenak balira bezala agertzen baitira Uriarteren bertso-bilduman eta E. M. Azkueren olerkien edizio oso eta zehatzenean, Astigarraga-Bijuescarenen (2). Ondorioz, XIX. mendeko idazle bizkaitarrak eta haien poemen egiletza arazoak, elkar eraginak eta testuartekotasuna ikertu beharra azpimarratzen dugu (3).

Uste dut gure artean hain erabilia eta askotan emankorra izan den biografia lanak laguntzen duela E. M. Azkueren bertsoak garaian kokatzen eta hobeto ezagutzen. E. M. Azkue irakaslea izan zen ogibidez, seme-alaba ugari izan zituen eta ez zuen olerkirik argitaratu (bat edo beste izan ezik), baina XIX. mende bukaeran Manterola eta Resurrección Maria Azkue haren poemak argitaratzen hasi zirenetik haren ospea gora-goraka joan zen, batez ere Pizkunde giroan. Bestalde, E. M. Azkueren bertso edo olerkiak sakabana-tuak zebiltzan, harik eta A. Astigarraga eta J. Bijuescak bildu zituzten arte (*Eusebio Maria Azkue-koa. Euskarazko bertsoak*, 1990). Eskuizkribu, iturri eta aldaerak biltzen dituen ikerlan horren bikaintasuna aitorturik ere, zalantzan jarriko genuke bilduma horretako bertso-sorta batzuk harenak direla.

Lan honetan, alde batetik, E. M. Azkueren biografia datu berriak biltzen ditugu haren irakasletzaz eta familiaz, Lekeitioko eta Euskaltzaindiko artxi-boak ikertuta, J. Kortazarrek bilduak osatuz. Bestetik, E. M. Azkueren poemen egiletza arazoak eztabaidatzen ditugu testukritikaz baliatuz eta testuen arteko konparazioak eginez.

Eskerrak zor dizkiegu artxiboetan ikertzeko eman diguten informazioa eta laguntasunagatik Maite Garamendi Lekeitioko Udal Artxiboko, Josune Olabarria Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekako, eta Iñaki Goiogana Sabino Arana Euskal Abertzaletasunaren Agiritegiko langile teknikariei. Baita Euskaltzaindiari, Eranskinetako agiri batzuk argitaratzen uzteagatik.

1. Argitasunak Lekeitioko irakasletza aldiak eta harreraz

Atal honetan E. M. Azkueren alderdi biografikoak aztertuko ditugu: Irakasletza Lekeitioko Nautika Eskolan (1.1.), familiaren ardura (1.2.), 1836ko omenaldia (1.3.).

1.1. Jakina denez, lehenengo Bermeoko Nautika Eskolan egon zen irakasle (1842-1848), gero Mundakakoan (1848-1854)¹ eta azkenik Lekeitiokoan (1862-1873). J. J. Uribarrenek eramanda joan zen bere jaioterriko Nautika Eskolara, hark eta J. L. Abaroak 1861ean sortutakora.² Lekeitioko Udal Artxiboan gordetzen dira Nautika Eskolako matrikula liburuak eta agiri ugari. Horien artean, E. M. Azkue beraren eskuko informe bat, zuzendariaren ordezkari Demetrio Duro Valladolideko Errektoreari 1868/02/06an bidalia (ERASKINAK: 1). Ondorengo lerroetan azalduko dugu informe horrek zer dioen.

¹ J. Kortazarrek aztertu du E.M. Azkueren Bermeo eta Mundakako irakasaldia. Haren arabera, Mundakako Nautika Eskolak 1854 arte iraun zuten, eta ondoren, eskola partikularrak eman behar izan zituen (Kortazar, J. 2013).

² «Lekeitioko urian Jose Jabierr Uribarrendarr biotz andiko erri-maiteak itsas-gizonentzako ikastegia sortu ebanean, Uribarrenek berak begiz io ta eroan eban ikastegi barri atako irakasle izatera, 1861 garren urtean.» (R.M. Azkue: 1896:5). Uribarren bankaria zen Parisen eta aberatsa, Lekeitioko inguruko baserri askoren jabea. Baita ongiegilea, Nautika Eskola ez ezik, neskontzako eskola, etab. sortu baitzituen. Ik. Duo, G. 1995.

Nautika eskolak Pilotutza karrera eskaintzen zuen. 1859an sortua Erret-Aginduz, sortzaileak partikularrak ziren (esandako Uribarren eta Abaroa). Beste Nautika Eskolen parekoa zen baina graduak eta errebalidak emateko ahalmenik ez zuen, horiek Itsas Armadako departamenduetako kapitain jeneralen esku baitzeuden. Hala ere, karrera amaierako ziurtagiriak ematen zituen.

Eskolaren arduradunak lau pertsona ziren: zuzendaria, idazkaria, katedradun bat eta kontserjea. Zuzendaria Bruno L. De Calle zen, patroikidea hura ere. Idazkaria Angel M. Ventades zen, katedraduna Aritmetika eta Algebra, Geografia, Fisika, eta Metereologian. Beste katedraduna E. M. Azkue zen, Kosmografia, Pilotutza eta Maniobrak, Geometria eta Trigonometria, Marrazketa Lineala, Geografikoa eta Hidrografikoa irakasgaietan.³ Gero kontserjea zegoen, Garamendi izeneko bat, eskolak atek ixtean eta irekitzean garbiketaz eta ikasleen gizalegezko jokaeraz arduratzen zena. Katedrari zegozkion eskolak egunerokoak ziren. Katedradunek urtean 12.000 erreal irabazten zuten, kontserjeak 3000.⁴

Ikasketak hiru ikasturtetan banatzen ziren. Ikasle matrikulatuak 33 izan ziren 1868an, 57 1870ean. Gehienak ingurukoak ziren.⁵ Matrikula ordaintzen zuten, 100 erreal. Eskolak urtero 3.300 erreal irabazten zuen matrikula-tasekin baina erdia Estatuari ordaindu behar zitzaion matrikula papere-tan. Ordea, ez zuen dirurik jasotzen Estatutik, ez Foru Diputaziotik ez Udaletik. Irakasle-langileak eta materiala diru-iturri pribatutik ordaintzen ziren.

Aipatu irakasgaietan ez ezik, ikasleek beste lau arlotan ere izaten zituzten kalifikazioak hilero-hilero: Jokaera (Conducta), Memoria, Adimena eta Ahalegina (Aplicación). Baita hutsegiteei buruzko oharrak Asistentzia,

³ Irakasgaien artean Musika ere agertzen da, 1869-1870 ikasturtean behintzat.

⁴ Lekeitioko Nautika Eskolaz eta Nautika eskoletako maisuen lan-baldintzez, ik. Duo, G. 1994, 2000.

⁵ 1862-1863 eta ondoko bi ikasturteetako ikasleak honako herri hauetakoak ziren: Bermeo, Elantxobe, Lekeitio, Mundaka, Abando, Ibarangelua, Ea, Axangiz, Gautegiz, Natxitua, Kanala, Busturia, Aulesti, Oñati, Leintze-Gatzaga, Vitoria-Gasteiz, Corcubion eta Padron (A Coruña) (NEA, 9/2).

Ikasgaia (Lección) eta Gizalegea (Compostura) arloetan. Administrazio lana ez bide zen makala: agiri ugari daude E. M. Azkueren eskuz sinatuta.

Valladolideko errektoreari zuzendutako informean E. M. Azkuek diotso Pilotutza, Fisika eta Geografiako kabinete hautak eratu dituztela, diru asko kostata. Baita Biblioteka on bat egiteko urratsak hasiak dituztela.

Bere seme Alfontso Maria (Bermeo 1845–Lekeitio 1894) izan zuen ikasle. Ikasle bikaina, aitak bultzatuta duda gabe: 17 urterekin (1862) sartu eta eta katedradun bihurtu zen, 1872-1873an 28-29 urterekin katedrari zegozkion eskolak aitarekin aldizkatzen hasita; gero, katedradun oso zela, 12.000 erreal irabazten zuen. 1874-1876 bitartean soldata ordaintzeko arazoak izan bide ziren Nautika Eskolan: 1876ko agiri batean aitortzen da 14.000 erreal zor zaiola Alfontso M. katedradunari, 8.000 J. M. Ibarra katedradunari eta 3.500 Agustin Garamendi kontserjeari (NEA 21/3). Ik. Alfontso Maria Azkue Ozerin-en jaiotze-agiria, Mundakako eskolakoa, abadearena eta Lekeitioko Nautika Eskolako kalifikazioak (ERANSKINAK: 2).

Alfontso Maria ez ezik, beste seme bi ere matrikulatu ziren Lekeitioko Nautika Eskolan: Conrado Maria Jesus (1853-1870), 16 urterekin, 1869-1870 ikasturtean (NEA, 11/1) eta Resurrección Maria. Honek bi urte egin zituen hor ikasten.

1.2. E. M. Azkuek arduraz jokatu zuen bere familian tirabirarik izan ez zedin ondasun kontuan, familiakoak batuta egon zitezen eta elkarri lagun ziezaioten, bakoitza bere bizimodua ateratzen hasi arte. Esandakoa frogatzeko bi agiri aipatuko ditugu, biak hil aurreko urtekoak (1872).

Bata, bere ondasunen aitortpena, bi ezkontzetako seme-alabek ondasunen gorabeherak jakiteko eta liskarrik ez sortzeko helburuz egina, ordura arte ez baitzuen ondasunen inbentariarik egin.⁶ Aitorpen horretan E.M. Azkuek adierazten du ez zuela ondasunik irabazi lehen ezkontzan (1843-1856), bai zorrak egin (etxearen mailegua, jateko eta janzteko gastuak, Alfontsoaren piano ikasketak Mungian eta Conrado eta Solen inudea), eta zorrok biga-

⁶ Lekeitio, 1872-VI-15ean, 59 urteko zela egina, P. Olaortua lizentziatuaren aurrean (Azkue Bibliotekako Artxiboa, RMAren funts dokumentalak,130/24).

rrenez ezkondu ondoren (1857) kitatu zituela. E. M. Azkueren borondatea zen, bera bere emaztea baino lehen hiltzekotan, seme-alaba guztiek eskubide berdinak izatea ezkontza batekoak balira bezala, eta bere alarguna (M. Karmen Aberasturi) amatzat hartzea, eta honek ondasunak erabiltzeko ahalmena izatea (ERANSKINAK: 3).

Bere seme Alfontsoen piano ikasketen harira, ohargarria da nola arduratu zen seme-alabek musika ikas zezaten. Azkuetarrak oso musikazaleak izan ziren. Aitak flauta jotzen zuen⁷ eta trebeki abesten, Alfontso Mariak ahots ederra zuen, neba-arreba nagusiek Juan Maria Blas Altuna durangarrarekin solfeo eta piano ikasketak egin zituzten (Arana 1983: 12), eta ez dugu aipatuko Resurrección M. Azkueren musikalaritza. E. M. Azkuek musika zuen bertsogintzarako dohai eta lanabes: «belarrihetan daukat / vertsoen neurrija / ebaten dodanian / andi nai chikijha» dio (Astigarraga-Bijuesca 140). Aitak latinetik himnoak euskaratzen zituen eta semeak musika jarri.⁸

Beste agiria, bere seme eta katedran oinordeko Alfontso Mariarekiko notario-kontratua da. Aita zahartua zela-eta, katedra eginkizunei aurre egin ezinik, semearekin akordio bat egiten du, aitaren katedrako eskolak erdi bana emateko eta semeak soldataren laurdena jasotzeko, ezkondu gabe eta aitarekin bizi bazen, eta ezkonduko balitz soldataren erdia, katedradun jarraitzen bazuen beti amaordeari eta neba-arrebei soldataren laurdena emateko obligazioarekin, amaordeari hil arte eta neba-arrebei hauek bizimodua ateratzeko gai izan arte (ik. ERANSKINAK: 4).

Beraz, Lekeitioko Nautika Eskolako katedrari esker ondo irabazten zuelako kitatu ahal izan zituen zorrak. Ez da dudarik azkenean bere sorterrian bizi ahal izan zela inoizko erosoan. Eta, bestalde, aita familiako gisa, ardura handiz jokatu zuen. Ezkontza bietako seme-alabak batuta egotea nahi zuen,

⁷ «Apolo ta Musak» poeman (ibid. 57-73), kontatzen du nola eta zergatik Euterpek asmatu zuen flauta, Moulane Michelenak ohartarazten duenez (1918:627-28).

⁸ *Ave Maris Stella euskeraz da latinez*. E. M. Azkuetarrak euskeraratua. *Mundakan 1861*. R. M. Azkuetar abadeak eretzeko ipinia (Bilbon 1895). Hona horren bertsio bat: *Begoñako Andra Marid-sari / Ave Maris Stella / euskeraz / Eusebio Maria Azkuetarrak ipiniñda / R.M. Azkuetar abadiak*. (Euskaltzaindia, Azkue Bibliotekako Artxiboa, Resurrección María Azkueren funts dokumentalak, 15/2, 15/3).

denek bere bigarren emaztea amatzat hartzea eta elkarri laguntzea, batez ere bere katedran oinordeko jarri zuen Alfontso seme nagusiak.

Baina Lekeitioko Nautika Eskolako irakaskuntza- eta administrazio lanak eta zamak bertso ontzeko astia jango zion ziur asko. Ezen badirudi Lekeitioko Nautika Eskolara etorri artekoak direla E. M. Azkueren olerki gehien-gehienak, Lekeitiora etorrita gero bere lan literarioa «baztertutxoago» utzi zuela, behintzat (Astigarraga–Bijuesca 1990:15). Ordea, Lekeition idatzi bide zuen Ama Birjinari bederatziurren bat, erdaraz, Uriartek euskaratuta argitaratu zena (1964) eta Azkue aita-semeen izenpean 1931n berrargitaratu zena, bermoldatuta.⁹

1.3. 2013ko Omenaldi hau baino lehen E. M. Azkuek beste bi izan ditu XX. mendean (1936, 1973). 1936koa izan zen entzutetsuena, Pizkunde giroan antolatua eta zinez handikiro ospatua: Azkue aita-semeei egin zitzairen gorazarre, Lekeition, bagilaren 27 eta 28an, VII. Euzko Oleriti Egunarekin batera (ik. Egitaraua: ERANSKINAK: 5).

Gorazarrea Euskaltzaleak kultura erakundeak eratu zuen, Lekeitioko taldearen laguntzaz, Bizkaiko gobernadorearen baimen eta Lekeitioko Udalaren babesaz, gastuak partekatuta. Euskaltzaleak eta Lekeitioko Udalaren arteko harreman onak Errepublikarekin hasi ziren: Aitzolek Lekeitioko Udalari diru-laguntza eskatu zion Euskaltzaleaken kultura-kanpainarako, euskal eskoletan materiala sortzeko (1931). Eta Udalak dirua eman: 1931, 1933 eta 1934an 50 pezeta; 1932an, 75 pezeta.

Azkuetarren Omenaldi egunerako propaganda orri politikak atera zituzten, «euzko gogoaren taupadak, euzko izatearen ezaugarri bizien eta agiriarenak»

⁹ Fr. J. A. Uriarteren *Lequeitiyoco Ama Virgīna Antiguacuaren Bederatzi urruna* liburuan E. M. Azkueren bertso batzuk daude: «Andra Mariya Lequeitioco Antiguacoari Pozgar[r]ijjac». Liburu hori R. M. Azkuek bermoldatuta berrargitaratu zen: *Lekeitioko Andra Mariari / bederatziurrena / Eusebio Maria ta R. M. Azkue lekeitiar aita-semeak egina*. Bilbao, Editorial Vasca, 1931. Hitzaurrean R. M. Azkuek esaten du (3-9. or.) bazela beste bat, *Lequeitioco Ama Virgīna Antiguacuaren bederatziurruna* (1864), erderaz Eusebio Maria Azkuek egin eta Aita Uriartek euskeratua. R. M. Azkuek Uriarterena aldatu zuen, Lekeitioko abadeen eskabidez, «azaletaraegi egina dalako», «gure egun ónetan aiñ egoki ezitrudian zer edo zertxo ikusten dala-ta» (Euskaltzaindia, Bibliotekako Artxiboa, Resurrección María Azkueren funts dokumentalak, 92/6).

eta holako adierazmoldez beteak. Alkateari gutunak egin zizkioten Aitzolek, Eusebio Erkiagak (Batzordearen izenean), Xanti Meabek¹⁰ etab. Jai Batzordeak, E. Erkiaga zuela idazkari, gonbidapenak egin zizkien Zita enperatrizari, ezker eta eskuineko politikari, ahaldun eta pertsona ospetsuei, batez ere kulturako jendeari, baita prentsari.¹¹ Gorazarrerako diru-laguntza eman zuten pertsona eta erakunde batzuek: Austriako Familia Imperialak 100 pezeta, Espainiako Akademiak 100, Iruñeko apezpiku Olaetxeak 50, Sotak 50, Fermin Irigaraik 25, Altubek 25, F. Belaustegigoitiak 25, Santanderko apezpikuak 25, Erramun Ertze abade lekeitiarrak 15, J. Larreak 10, gainerakoek gutxiago.

Bagilaren 27ko ospakizunak umeen idazketa eta irakurketa sariketarekin hasi ziren. Irakurketa sariketan parte hartu zuten: 17k 17 urtetik beherakoetan eta 14k gorakoetan. 10, 5 eta 3 pezetako sariak jarri ziren. Mutikoak baino azkarragoak agertu ziren neskatoak, E. Erkiagaren arabera.¹²

Hitzaldiak eman zituzten: bat Lauaxetak «Eusebio Maria olerkari» izenburuduna, eta gainerakoak Altzo, Labaien eta Aitzolek R. M. Azkueren irakasletzaz, antzerkilaritzaz eta musikalaritzaz, eta literatura lanaz, hurrenez hurren.

Abestaldeak «Vizcay'tik Bizkai'ra»ren arrantzaleen abestia kantatu zuen, eta ondoren Eusebio Mariaren «Antxinarik ona!» eta «Gaba» deklamatu zituzten bi neskatok eta «Sur bateri» Malax delakoak.

¹⁰ Buruzagi sozialistak R. M. Azkue goستن du bere gutunean: «mi admirado primer maestro de euzkera en el antiguo Instituto Vizcaino (ya son años) D. Resurrección, de perseverancia viril, (...)» (Lekeitioko Udal Artxiboa, 1005-4).

¹¹ Zerrendan agertzen dira: Sotatarrak, Kanpion, E. Bilbao, J. Urkixo, B. Bizkarra, R. Picavea, Ondarroa eta Motrikuko zirkulu tradizionalistak, Fr. Belaustegi, F. Belaustegigoitia, P. Larrañaga, A. Isusi, M. Lekuona, J. M. Barandiaran, Larrea'tar Jon, *Euzkadi* egunkariaren zuzendaria, *Jaungoiko Zale*, *Ekin*, *Argia*, *Karmengo Argia*, etab.

¹² «Umien azterketak izan genduzan lenen. Euzkeraz zeñek obeto idatzi, eta irakurri. Eun bat mutiko-neskatok jaso eben gure deya. Ikusgarria egoan Udaletxea; ango zarata ta zaparradea! Nok ixildu eta nok ezi ango lagun-taldea? / Neskatoak izan ziran txapeldun, mutikuak baño azkarrago bai zati bat. Sariak, ostera, guztientzako lain izan ziran. / Kepa deunaren egunez banandu yakezan sariok. / Sariketok urtero egiteko asmoa artu dau Lekeitio'ko «Euskaltzaleak». Ori ondo!» (Endaitz, «Lekeitio'ko Oleriti-Eguna. Gomuta samurrak», *Euzkadi*, 1936-VII-05, lehen or.).

28an, meza ostean, Olerki-sariketa, Euzko-Poema sariketa eta herri olerki sorten sariketa udaletxean: olerki sailean, zilarrezko haritz abarraren irabazlea I. Otamendi izan zen, ohorezko aipamenduna G. Sukia (gero kardinala izango zena) eta gainerako aipamendunak Iraizoz, S. Onaindia eta E. Erkiaga. Euzko-poema sailean, Manuel Lekuona, 500 pezetako sariaren irabazlea. Herri olerki sorten sailean sarituak izan ziren L. Salaberria, G. Rementeria, J. Arriaga eta I. Ziarsolo, 100, 75, 50 eta 25 laurlekorekin hurrenez hurren.¹³ Ondoren, M. Arantzazu Barrenak deklamatu zuen saritako olerkia.

Gero, bertsolariek kantatu zuten plazan: *Basarri*, *Uztapide*, *Zepai*, Uriarte eta *Txapelek*, J. Zubimendi artezkari zutela.

Bazkarian, bakoitzak 10 pezeta ordainduta, 106 bazkaldar bildu ziren, parte hartzaileen artean euskal kulturaren munduko pertsona ospetsuenak.

Bazkari ostean E. M. Azkue jaio zen etxe-aurrean gomutarria agerrarazi zuten, T. Montzonek hitzaldi samurra eginik.

Bandak euskal kantak baino ez zituen jo (Euskaltzaleak-en jaia zelako), eta jendeak gogo txarrez hartu eta txistuak jo.

Gaueko bederatziatan antzerkia, Gora Buru antzokia bete-bete eginda: Oiartzungo Mendiburu taldeak Lekuona anaien «Eun dukat» antzeztu zuen. Erkiagaren arabera, «Karmeleren etorkizuna» ere antzeztu zuten (*Euzkadi*, 1936-VII-05). Bertsolariek eman zioten amaiera VII. Eusko-Olerki-Egunari.

Azkuetarren lanen erakusketa egon zen udaletxean, lau egunez; hiruzpatalau mahai hizkuntza, literatura eta musika saileko liburu eta idazkiz beterik. R. M. Azkue euskaltzainburuaren lanen zerrenda bat ageri da paperetan (ERANSKINAK: 6).

Komunikabideek omenaldiaren berri eman zuten oparo, xehetasun ugariekin: Union Radio Donostia, *Euzkadi* (1936-VI-25, 26, 27, 28; VII-1,

¹³ Sariketaren oinarriak ik. *Yakintza* 1936:240). Ohargarria da baldintza bat: «Aditzeko errez ez dan olerkirik ez da saritua izango».

VII-5), *El Día* (1936-VI-28; VI-29). *Euzkadi* egunkariko editorial artikulu sinatu gabe baten egileak (Lauaxeta?) Azkue aita-seeak aberriaren izarizat hartzen ditu.¹⁴

Omenaldi egunetatik laster gerra ekarri zuten faxistek, Pizkunde giroko amets gozoa amets gaizto bihurtuz. Lekeition Azkue aita-seeen omenaldiaren antolatzaile edo lehen lerroko parte hartzaile batzuk fusilatua, erailak izan ziren: Aitzol, Martin Lekuona, Lauaxeta...

1936ko Omenaldirako Carlos Solano pintoreak Eusebio Mariaren koadro bat marraztu zuen, eta udaletxean jarri zuten, izan ere aitaren koadroaren eta seme euskaltzainburuaren presentzian ospatu ziren jaiak. Koadroa Resurrección Mariaren jabetzakoa zen baina Udalak eskatu zion udaletxean gelditu zedila (1936/07/15).¹⁵ Egun koadro horren arrastorik ez dugu, ez dakigu non egon litekeen ez zer gertatu den, Lekeitioko udaletxean ez baitago.

2. Nor da «Carlistenac» bertsoen egilea?

E. M. Azkuek ez zuen poema-libururik argitaratu. Haren poemak zein diren eta ez diren jakiteko, transmisioa eta egiletza arazoaren sorburua azalduko dugu, lehenik, eta arazo horien erakusburu bat jarriko: «Carlistenac» bertsoak (2.1), ondoren bertso horien egilea E. M. Azkue den edo ez eztabaidatu eta aztertuko dugu (2.2), azterketaren ondorioz bertso horien egilea gure ustez nor datekeen adieraziko dugu, baita egile horren ustezko beste kanta batzuk aipatuko (2.3), eta, azkenik, egile edo kantuen arteko elkar-eraginaren eta testuartekotasunaren adibide batzuk erakutsiko ditugu (2.4).

¹⁴ Egilearen arabera, E.M. Azkueren omena Uriarte eta Manterolari zor zaie, bere garaian ez omen baitzen lekeitiar poeta aintzat hartua izan. Bidezkotzat jotzen du E. M. Azkueren entzutea berriztatzea eta gaztediari eredutzat jartzea. «Olerkari arauz, ona zan. Punterengua? Eztiñogu olakorik, baña guztiz ona. Asko beragandik ikasi daikegu. Neurritz idazten eban eta gogayak, be, sakonak eukoizan» («Azkuetarrak», *Euzkadi*, 1936-VI-28).

¹⁵ Euskaltzaindia. Azkue Bibliotekako artxiboa. Resurreccion Maria Azkueren funts dokumentalak, 103/153).

2.1. Arazoen sorburua eta adibide bat: «Carlistenac»

Eusebio M. Azkuek bere eskuizkribuak etengabe orrazten, aldatzen eta euskalzaleen artean zabaltzen jardun zuen. Eskuizkribuok eskualdi ezberdinetakoak dira eta haietako bakar batean ez dira batzen haren olerki guztiak; eskuizkribu-bilduma bat baino ez zuen argitaratu semeak (*Parnasorako Bidea*, 1896).¹⁶ Eusebio M. Azkueren olerkien eskuizkribuak eta orain arte ezagutzen ditugun iturriak eta aldaerak bildu dituzte A. Astigarraga eta J. Bijuescak beren argitalpen lan zehatz txalogarrian (*Eusebio Maria Azkuekoa. Euskarazko vertsoak*, 1990). Baina, nola eskuizkribuok sakabanatu ziren, eta batzuk beharbada galdu ere, gutxienez galdetu behar da zein diren Eusebio M. Azkueren olerkiak, batez ere *Parnasorako Bidea* bildumatik kanpo geldituak.

Guk ez dugu uste Astigarraga–Bijuescak Eusebio M. Azkuerenak direlaketzat jotzen dituzten guztiak harenak direnik. Egia esan, nolabaiteko duda azaldu zuten argitaratzaileok *Parnasorako Bidean* edo J. A. Uriarteren *Poesía Bascongada, Dialecto Vizcaino* bilduman baino agertzen ez direnei buruz: «ez dakigu Uriartek edo Manterola–R. M. Azkuek erabili eben bildumen atalen bat diran edo beste bideren batetik heldu ziran honeen eskuetara.» (Astigarraga–Bijuesca: 1990: 34). Aitortzen dute, baita ere, «hutsune handiegiak dagoz oraindino Eusebio M. Azkueren lanaren ezagutzan» (ibid., 35).

Adibide bat jarriko dugu: «Carlistenac» bertsoak. Bertso horiek J. A. Uriarte frantziskotarrak (Arrigorriaga 1812–Zarautz 1869) baino ez ditu biltzen, ez baitira ageri E. M. Azkueren eskuizkribuetan ez argitalpenetan. Ez dakigu bertso-paperetan agertu ziren edo nondik jaso zituen Uriartek. Uriartek nonbaitetik kopiatuta jarri zituen bere bilduman (eskuizkribuan 143-146. orrialdeetan, Kortazar–Billelabeitiaren edizioan 93-96. or.). Uriarteren bilduman ustezko egilearen izena ageri da parentesi artean: (Azcue); ez bertsoen hasierako orrialdean baina bai 3.ean, 145. or., goikoertzean. Ustezko egilearen izena bere eskuz jarri zuen Uriartek (itxura ba-

¹⁶ L. Akesolok aztertu ditu Zarauzko eskuizkribuak, *Parnasorako Bidea* eta Uriarteren bildumaren (PBDV) arteko ezberdintasunak eta ondorioztatu, zenbaiten iritziaren kontra, semeak egindako aldaketak garrantzi gutxikoak direla (Akesolo 1879, 1988).

tean, behintzat, nahiz ezin dugun ziurtatu).¹⁷ Egiletzakoa Uriartek E. M. Azkueri ezarri ziola ikusi eta fidatuta edo, Astigarraga–Bijuescak ere Eusebio M. Azkueren olerkien artean jartzen dituzte bertsook (279-284 or.). Eusebio M. Azkuerenak ote dira, benetan? Horixe eztabaidatuko dugu ondoko azpiataletan.

Hona bertsook:

Carlistenac

I. Zabaldun belarriac / Euscaldun maitiac, / Entzuteco gozaro / Zuben albistiatic: / Ez da beste soñuric / Mundu zabaletan, / Zuben icena baño / Aspaldi onetan.

II. Eguija esateco / Ez da erraz sinisten, / Beguiz icusi arren / Jacuna jazoten: / lau urte luceetan / Beti guerra baten; / Mundubac arrituric / Zaitube icusten.

III. Zubec asi cenduben / Guerra odoltsuba, / Bacarric lagun zala / Jaungoico altsuba: / Lurreco indar бага / Guizonen ustian, / Gueijago arguituteco / Ceuben entzutian.

IV. Barria ta burlia / Arerijuetan / Ez zan beste gauzaric / Lelengo egunetan; / Eun bategaz leguez / Yzanic gudia, / Uste eben bertatic / Zubec goitutia.

V. Milla osuetan / Talda ugarijac / Alde guztijetatic / Ona etorrijac: / Arma, diru ta soñez / Osaro jantzijac, / Ynglaterratic dauquez / Cañoec barrijac.

VI. Guichi balira leguez / Millazco eunac; / Cristiñuac ditubez / Billatzen lagunac, / Gente arrotzai deutse / Bertara deituten / Gozauten dirala / Bazterrac ondatzen.

VII. Frances, Yngles, Polaco, / Portugues galdubac / Cristiñu malmutzac / Emonic escubac; / Alde guztijetatic / Talda ugarijac / Betetan ditubez gaur / Euscaldun errijac.

¹⁷ Arantzazuko frantziskotarren artxiboan dagoen eskuizkribu originalean hatz batek puskatuta dago ustezko egilearen izena, artxibozainak esan didanez, baina nire 1983ko fotokopian garbi ageri da Azkueren izena: (Azcue).

VIII. Mendi basuetara, / Diñue euscaldunac: / Elduco dira nosbait / Ybarren egunac: / Bacochar al dabena / Lepuan arturic, / Guazan ardura baga / Ez equi bildurric.

IX. Ez ciran Euscaldunac / Beinbere mempetu; / Erroma bera ez zan / Euracaz jaubetu: / Gure Asaba onacaz / Ez gara iños aztu; / Talda arro orrecaz / Gura dogu neurtu.

X. Suba eta odola / Bazter guztijetan, / Alperric da zabaltzen Euscal-errijetan: / Egunic egunera / Yndarrac barrijac / Eracusten ditube / Euscaldun arguijac.

XI. Batzube amaitu, ta / Bestiac etorri... / Bazan arerijua / Numbaita ugari...! / Ychaso ta liorrez, / ¡Noc leique cembatu, / Cembat buru gaistoco, / Emen jacun sartu?

XII. Euren soiñ ta armacaz / Dira orniduten. / Menditarrac ez ditu / Ascuac bildurtzen. / Celai ibarretan / Asi dira jasten: / Nunnai arerijua / Azartu billatzen.

XIII. Emen gara mutillo, / Dirautse euscaldunac, / Ygaro ciran nosbait / Lelengo egunac. / Urten errijetic / Guria da lurra; / Bes-telan ganian da / Suba ta egurra.

XIV. Orma artetan dira / Cristiñuac sartzen; / Baña queia emonic / Ditube ateraten. / ¡Cembat triscantza gogor / Yngles azurretan, / Baitabere ez guichi / Euren lagunetan!

XV. Euscal errijac dira / Arrotzen izuba; / Agaitic arrituric / Gueijago munduba, / Banaca guelditubac / Dacusez iguesi; / Len arro, apaindubac / Arlote, ta ichusi.

XVI. Francesac batera, ta / Ynglesac bestera, / Duaz euren lecuban / Barri emotera: / Polaco, Portuguesac, / Lagunac ichiric, / Ta ona etorrijaz / Ondo damuturic.

XVII. Amaitu ciran bada / Burla ta barriac, / Bildurric artu ditu / Zanzuen ordiac; / Billatu Cristiñuac / Goruntzco bidia / Ez zaituz lotsatuco / Ygues eguitiac.

XVIII. Baña atzian dira / Euscaldun senduac, / Guztiz amaituteco / Arturic goguac, / bein asitaco salla / Nai dabe aurrera; / Garaitza osuagaz / Orduban echera.

XIX. *¿Celan ez da zurtuco / Gaur mundu guztija, // Ta eracutsi arguiro / Bere mirarija? / Ezpadau iñoz izan / Guerra onec besteric, / Lurraren azalian / bardindutecoric?*

XX. *Cerubari esquerrac, / Euscaldun maitiac; / berac sendatu ditu / Zuben eguitiac. / Beragan daucazubez / Garaitza guztijac; / Daben leguez esango / Guda onen amaijac.*

XXI. *Goratuco zaitubez / jatorri guztijac; / Ta benetan dontsutu / Uri ta errijac. / belaunic belaunera / Zuben entzutiac, / Pocez beteco dtu / Zarrac ta gaztiac.*

XXII. *Baitabere esquerrac / Erregue Jaunari, / Carlos bostgarren-go, ta / Zuben burubari: / Bera izan dozube / Guztijan [Guztijen? Guztijon?] laguna, / Zubecaz igaroric / Gaba ta eguna.*

XXIII. *¿Noc dau iñoz icusi / Alan erregueric, / Gose egarrijetan, / Sarritan ez loric? / Bala artetan bere / Batbere bildurric / Ycusten ez jacola... / ¿Nun da irudiric?*

XIV. *Ymiñi bada laster / Bere jarlecuban, / Escribiduric dago / Alanche ceruban: / Alperric amorratu / Guztiz infernuba, / Etsi daique benetan / Aucija galduba.*

Bertso horiek 1837 bukaera aldekoak dira, bertso-jartzaila atzerritar soldaduez mintzo delako («Frances, Yngles, Polaco, / Portugues galdubac», VII). Zazpigarren ahapaldi horretan 1834/04/22ko ituna, Itun edo Aliantza Laukoitza aipatzen da zehar bidez; 12.000 soldadu bidali zituzten gerrara ingelesek, Lacy Evans jenerala buru.

Gerratean zabaldu ote ziren bertso paperen bidez? Izenburua, behintzat, geroago norbaitek ipinia dirudi, beharbada Uriartek berak; bertsoetan ez da ageri *karlista* hitza, eta, bestalde, orduan *errealistak* deitzen ziren eta gero-erago *karlistak*.

2.2. Zergatik egilea ez datekeen E. M. Azkue

«Carlistenac» bertsoak E. M. Azkuerenak direla uste izateko arrazoi batzuk badira. Alde batetik, Uriarteren bilduman Azkueren izena agertzen da paren-

tesi artean, azaldu dugunez. Bestetik, Uriartek E. M. Azkueren poema multzo handi bat bere bildumaratu zuen (PBDV), Markinako idazleen idazkeran jarrita eta beste aldaketa batzuekin; E.M. Azkueren 74 poema horiek Uriarteren bildumaren erditsua osatzen dute eta elkarren jarraian ageri dira, baina «Carlistenac» izenekoetatik bereiz. Gainera, Uriartek aspalditik ezagutzen zuen Eusebio M. Azkue: elkarren ikaslagun (Bilboko S. Fraiskuko komentuan) eta adiskide ziren, hari eta Ozollo misionistei eskaini poemaren sarreran adierazten duenez (eskuizk. 491; Kortazar–Billelabeitiaren ediz., 245). Bermeon bizi izan ziren biak eta Uriartek adierazten dio Bonaparteri berak bultzatuta ondu dituela Azkuek bertso asko eta bizkaierazko poeta onena dela (Ruiz de Larrinaga 1957:333). Bestalde, bertsoen egilea karlista amorratua agertzen da eta badakigu E. M. Azkue ere ideologiaz eta hizkeraz tradizionalista porrokatua zela.

Baina hala eta guztiz ere, esandakoei hiruzpalau eragozpen jarri behar zaizkie.

Lehenengoa: Uriarteren bilduman «Carlistenac» ez da ageri E. M. Azkueren poemekin batera sailkatua, haietatik bereiz baizik. Uriartek lau multzo bereizi zituen bere bilduman (ipuinak, bertsoak, gabon kantak eta E. M. Azkueren poemak, azken hauetan egilearen izena noizbehinka ageri dela) eta «Carlistenac» bigarren multzoan kokatu zuen, bertsoen multzoan.¹⁸ Uriarteren bilduman egile batzuen obrak ez daude batera, bereiz baizik eta izenik gabe (adib. Iturriagaren alegiak).

Bigarren eragozpena: Uriarteren bilduman egilearen izena askotan agertzen da (maizenik parentesi artean), baina ez beti. Adib., alegien multzo mardulean ez da J. A. Mogel, Iturriaga edo Uriarteren ordea bereko kide zen J. M. Zabalaren izenik agertzen, alegi gehienen egileak haiek izanik; ez bide zekien norenak ziren. Egile batzuen bertso-sorta guztiak ere ez ditu biltzen Uriartek, nahiz asmo hori zukeen.

Hirugarren eragozpena: Uriarte eta E. M. Azkueren arteko harremanei buruz ez dakigu gauza handirik (Astigarraga–Bijuesca 16). Uriarte komentu batetik bestera ibili zen. 1856. urtean hasi bide zuen bere bilduma eta bizitza

¹⁸ Uriarteren eskuizkribuan «Carlistenac» 143-146. or. kokatuak dira, Azkueren poemak 273-598. or.; Kortazar–Billelabeitiaren edizioan haiek 93-95. or., hauek 155-290. or.

osoan osatzen joan zen (Kortazar–Billelabeitia 1987: 9), baina ez zuen argitaratzeko prest utzi.¹⁹ Gainera, 1856az geroztik Bibliaren itzulpen lanek hartuago zegoen Uriarte poesia bilduma argitaratzeko ardurak baino. Eta, nolahi ere, bilduma beretzako egin zuen Uriartek, eta beraz, testuen jatortasun eta fidagarritasunari dagokionez, Uriarteren transkripzioa ez da E. M. Azkueren Zarauzko edo Bizkaiko Aldundiko eskuizkribuen maila berekoa, Zarauzko eta Bizkaiko Aldundiko horiek E. M. Azkuek bere eskuz idatziak baitira.

Beste eragozpen bat: «Carlistenac» bertsoak Azkuek 1837an ondu bazi-tuen, nola gelditu ziren bakartuta, egileak bere eskuizkribuetan jaso gabe (salbu Uriarteren bilduman)? E. M. Azkueren olerki gehienak 1850-60 inguru-tukoak dira, ustez, eta alde horretatik ere dudan jartzekoa da haren egiletza.

Gure ustez, «Carlistenac» nekez izan daitezke E. M. Azkuerenak, alde batetik, enuntziatio moduari begiratuta eta, bestetik, ustezko egileen tes-tuak bertso horietakoekin konparatuta.

Bertso horiek atera edo zabaldu zirenean (1837) E. M. Azkue gerran ze-bilkeen,²⁰ baina enuntziatio moduari ohartuta, gerratik kanpoko batek idaz-ten ditu bertsoak, euskaldun soldaduei zuzentzen baita *zuek* erabiliz:

Zubec asi cenduben / Guerra odoltsuba («Carlistenac», III).

Carlos bostgarrenge, ta / zuben burubari: (ibid., XX).

Izan ere, *zuek* hori ez zatekeen egokiena soldadu edo ofizial batek eginiko bertsoak izan balira.

Baina, batez ere, testuen arteko konparazioaz baliatzen gara bertso horiek E. M. Azkuerenak ez diratekeela argumentatzeko. Horretarako bertsook Bilboko gabon kantekin (GK 1818-1832), egile beraren 1828ko «Vizcai

¹⁹ Esaterako, poema batzuk birritan kopia-tuak daude. Seguru asko ez zuen argitaratzeko asmorik ere, Akesolok dioenez (1988:12). R. de Larrinagak dio PBDVren aurkibidea Uriartek berak egin dela baina arre-ta gabe (Ruiz de Larrinaga: 1954: 292).

²⁰ *Pamasorako bidean*-en sarreran R.M. Azkuek dio E. M. Bilboko S. Fraiskuko komentuan latina eta filosofia ikasten ari zela «Karlos V-n aldeko gerlari edo gudariakana ioan bearr izan eban» (R.M. Azkue: 1896: 5). Baita Bergarako hitzarmena ez zuela aintzat hartu. Uriartek dio gerran ofiziala izan zela (Ruiz de Larrinaga: 1957: 333). S. Fraisku komentua karlisten gunea izan zen.

gutziz linargui» bertsoekin (Altzibar 2008) eta E. M. Azkueren poemekin konparatu ditugu, zehatzago E. M. Azkueren honako iturri edo eskuizkribu eta argitalpen hauekin: Z (Zarauzko eskuizkribuak), CV (*Cancionero Vasco*), EE (*Euskal-Erria*), PB (*Parnasorako bidea*, 1896), PBDV (Uriarte, *Poesia Bascongada, Dialecto Vizcaino*), B (Bizkaiko Diputazioaren Artxiboa: «Apolo ta musak» eta «Dies irae») eta A-B (Astigarraga-Bijuescaren edizioa). Esan dugunez, edizio honek aurreko guztien aldaerak biltzen ditu eta horregatik berori baliatu dugu gehienik; adibide gehienetan eskuizkribu edo argitalpenen ondoren A-B edizioko orrialdea jarri dugu, eta parentesi artean testu beraren beste iturri bateko aldaerak aipatzen ditugunean.

Konpara ditzagun testuok hizkuntza aldetik (hiztegia, adizkiak, posposizio-atzizkiak, eufonia eta grafiak), baita estilo, topiko literario eta metrika aldetik.

Hiztegia

GK (1818-1832)	«Carlistenac»	E. M. A.
<i>Gueuc dongsutu guinaiz / betico errijac</i> (1828, (II), IX) [dongsutu 'zoriontsu egin'].	<i>Goratuco zaitubez / jatorri guztijac; / Ta benetan dongsutu / urita errijac</i> (XXI)	
<i>Josepe ta Marija / Artu vitarteco, / dongsutu gura bozu, / secula betico</i> (1825, III) ['zoriontsu izan'; 'santutu'].		
<i>Gau dongsuba</i> (1820 Pozgarriya) [dongsu 'zoriontsu']. ²¹		(Ama Birjinaz) <i>Ez iakan eldu orbanik / lora dongsuari</i> (PB 38) [dongsu 'santu']

Ikus dezakegunez, E. M. Azkuek ez du erabiltzen *dongsutu* aditza, are gutxiago *errijac dongsutu* hitz konbinazioa, ziur asko gaztelaniazko «hacer

²¹ Adibide ugari gabon kantetan: *Mesias dongsuba* (1829, VI); *seme ain dongsuba* (1830, V); *hurrian dongsubac* (1832 (I), VI).

felices a los pueblos» klixearen kalkoa (ilustrazioaren arabera, hori zen politikaren helburua). Ez da erraz sinestekoa E. M. Azkuek, bera ikasten egon zen tokian zabaldu ziren gabon-kanta horietako klixek bakan hori ikasi eta erabiliko zuela gerran zebilela. Ohargarri da, bestalde, *dontsutu* 'zoriontsu egin' aditzaren adiera ez dela OEHN bildua.

Hitz, kolokazio, esamolde eta forma berberak ageri dira «Carlistenac» ber-
toetan eta gabon kantetan, baina ez dugu aztertu E. M. Azkueren poemetan
haietako zein agertzen den eta zein ez. Gabon kantetako adibideak, hitz ba-
tzenak, ugariak dira (*arrotz*, *asaba*, *ikusi*-ren adizki trinkoak, *Vizcai*, *vizcaytar*,
goitu, *guda*, *malmutz*, *mempetu*, *osoro*, *zurtu*) eta ez ditugu hemen denak jarriko.

GK (1818-1832)	«Carlistenac»
<i>Ezagutuco</i> (...) <i>arguiró</i> (1824, XVI)	<i>eracutsi arguiro</i> (XIX)
<i>Ez da arrotzic sartu</i> (1818 [II], XII); <i>jente arrotza</i> (1819, V)	<i>Arrotzen izuba</i> (XIV), <i>gente arrotzai</i> (VI)
<i>Gure ásaba onac</i> (1830, V)	<i>Gure Asaba onacaz</i> (IX)
<i>azartu</i> («Vizcai guztiz linargui» 1828, VI)	<i>azartu</i> (XII)
<i>dacusez</i> (1818, III)	<i>dacusez</i> (XV)
<i>Dirautse</i> (1818, VI); <i>dirautsé</i> (1831 [II], I)	<i>Dirautse</i> (XIII)
<i>Egunic egunera</i> (1825, XIII)	<i>Egunic egunera</i> (X)
<i>Icusico dau buruban egurra</i> (1824, V); <i>ibillico da / echian egurra</i> (1830 [II] [[irudizko adiera]	<i>Bestelan ganian da / Suba ta egurra</i> (XIII)
<i>euscaldun garbijac</i> (1824, VIII)	<i>euscaldun arguijac</i> (X); <i>euscaldun sendo</i> (XVIII)
<i>Vizcaia</i> , <i>Vizcaitar</i> (urtero, salbu 1820); <i>España</i> (1820, VIII, XII; 1830, XI), <i>españarrac</i> (1820, VIII)	<i>Euscaldun errijac</i> (VII), <i>Euscal errijac</i> (XIV), <i>Euscal errijetan</i> (X);
<i>goitu</i> (-) (1819, VI; 1824, III, VI)	<i>goitulia</i> (IV)
<i>bizico gara</i> (...) <i>gozaro</i> (1824, XIX)	<i>entzuteco gozaro</i> (I)
<i>Guda</i> (1824, VI); <i>arrotz gudatsuba</i> (1825, IX); <i>gudatu</i> (1818 [II] IV; <i>guda guizonac</i> (1828, IV); <i>Gudari</i> (1828, IV)	<i>guda</i> (IV)

GK (1818-1832)	«Carlistenac»
<i>guerratic</i> (1818 (II)); <i>guda edo gerratic</i> (1832, VII); <i>guerra amaitzaillia</i> (1820, XIV)	Guerra (II, III)
<i>malmutz ta gaistuac</i> («Vizcai guztiz linargui» 1828, IV); <i>Otzo malmutzac</i> (1824, XIV); <i>malmutz ta arruac</i> (1829, VII); <i>guizon eskerbaga malmutzen</i> (1830, VIII)	cristiñu <i>malmutsacaz</i> (VII)
<i>Gura leuque / (...) mempetu</i> (1818 (II), VI); <i>nai cituban mempetu</i> (1819, III); <i>etsaien mempian</i> (1820, XIII); <i>euren mendian</i> (1824, XVIII); <i>mempecuac</i> (1825, XVII)	<i>Ez ciran Euscaldunac / Beinbere mempetu</i> (IX)
<i>zainduco (...)</i> / <i>osoro forubac</i> (1819, XXVIII); <i>Jangoicuaeren leguia / osoro gorderic</i> (1820, X); <i>gorde osoro / Vizcaico forubac</i> (1824, I); <i>gorde (...)</i> / <i>osoro forubac</i> (1825, IX); <i>gorde osoro / ...aguindubac</i> (1829, XI); <i>osoro beteetaco</i> (1832, VIII)	<i>osaro jantzijac</i> (V)
<i>zurtu ta arrituric</i> («Vizcai guztiz linargui» 1828, VI); <i>daucaz zurturic</i> (1820, XVII)	<i>Celan ez da zurtuco</i> (XIX)

Bat datoz gabon kantak eta «Carlistenac» arruntagoak diren honako hitz hauetan ere:

Gerra amaitzaillia (1820, XIV), *guztiz amaitu* (Car XVIII); *ex deutzé ardura* (1830 [II], XVI), *ardura бага* (Car VIII); *arerijo, areriju(-), areriyu(-)* (1818 [II], VI; 1820, VII; 1825, XII; «Vizcai guztiz leinargui» 1828, X), *areriju(-)* (Car IV, XII); *Baita bere* (1819, Pozg.; 1831 [II], X), *Baita bere* (car XIII, XIV); *Bertatic* (1828, Pozg.; «Vizcai guztiz linargui» 1828, VII), *bertatic* (Car IV); *beteetaco* (1832, VIII), *betetan* (Car VII); *bildur* (1818 [II], VII *ex dago bildurrik*; 1828, V *eguan bildurra*; 1820, VIII *ex dabe (...)* *bildurric*; 1831, IX *ex dauca bildurric*); *ex euqui bildurric* (Car VIII); *billatu* (1828 (II), VIII; 1831 (II), XX *billatutera*), *billatu, billatzen* (car VI, XII); *ganian* (1830 Gaboneco cantac / Jesusen ...gania; id. 1830, VII *gañian*), *gania* (Car XIII); *glorija gocetaco* (1820, XXII), *gozatuten dirala* (Car VI); *gura* (1818 (II), V, VI; 1820, XIV; 1824, V [gutxitan *nai*, 1824, XV eta beste behin edo behin]), *gura dogu* (car IX); *igaro(-)* 1819, XI, XX; 1824, XX; 1829 (II), XIV; «Vizcai guztiz linargui» 1828, III), *Ygaro ciran, igaroric / Gaba ta eguna* (Car XIII, XXII); *imini, iminteco* (1829 (II), XXI; 1831

(II), XX [inoiz ez ipini]), Ymiñi (...) jarlecuban (Car XXIV); *infermu(-)* (1820, VII), *inpemu* (1831, IV), *infernuba* (Car XXIV); *iñoz* (1819, VIII), *iñoz* (Car XIX); *izugarri* (1818 (II) Sarr. Bizcaitar sendo / *izugarriyac*; 1819, VII *Erroma izugarri / fede bagakuak*; «Vizcai guztiz linargui» 1828, X *izugarrija*), *Euscal erriyac dira / arrotzen izuba* (Car XV); *jaube* (1819 XVII), *euracaz jaubetu* (Car IX); *mirari(-)* (1818, V; 1831, I), *eracutsi arguiro* (...) *mirarija* (Car XIX); *bijotzak sendotu* (1819, XIX), [cerubac] *sendatu ditu / Zuben eguitiac* (Car XX); *basuac trisquetan* (1831 (II), XIII), *triscantza gogor* (Car XIV); *zubeac, ceuben* (1825, V; 1831 (II), XIX), *zubeac, zuben* (Car I, III, IV).

Hitzen aldaerak

GK (1818-1832)	«Carlistenac»	E. M. A.
<i>Azquenengo</i> (1819, XIV)		<i>Azkan</i> (Z, CV, PB); <i>azquen</i> (PBDV, batzuetan) ²²
<i>Igues</i> (1818, IX)	<i>Ygues eguitiac</i> (XVII)	<i>igas even, igas doaz</i> (Z, EE, CV); <i>igues</i> (PBDV), <i>iges</i> (PB, ez beti)
[adjekt.] <i>duaz iguesi</i> (1818, II-III)	[adjekt.] <i>Dacusez iguesi</i> (XV)	<i>igas/igasi</i> ²³

²² Adibideak: E.M.A. «Munduaren escu bijhac» 42. bertso lerroa *azkanak*, A-B 138. Uriartek batzuetan *azkan* aldatu egiten du eta *azquen* jartzen: PBDV, A-B 326 *azquenera artian* (PB *azkanera arrtean*); PBDV eskuizk. 499 *azcana* / ibid. *Azquen*, A-B 442; PBDV eskuizk. 563 *azquena*, A-B 496; «Micheletia eta viciputza» PBDV, A-B 501 *Azquenera*.

²³ Adibideak: E.M.A. «Euzcadia» Z 535 *igas even*, A-B 114 (PBDV *igues eben*); Z «Euzcadia» Z 725 *igas doaz*, A-B 120 (PBDV *igues duaz*); «Munduaren escu bijhac» Z 40 *igas doianian*, A-B 138 (PBDV 483 *Ygues doianian*); Z *igas ez deijhen*, A-B 169 (PBDV *Ygues*; PB 122 *iges*); Z *igas even*, A-B 191 (PB 133 *iges eben*); Z *Igas eutsan*, A-B 194 (PBDV 345 *Ygues eutsen*; PB 136 *Iges eutsan*); Z *igasten deutso*, A-B 211 (PBDV *Yquesten deutsa*; PB *Igesten deusku*); CV *igas (...) ebiltsezala, igas eben*, A-B 245 (PB *igesi ebiltzala*); EE *igas ioan*, A-B 272 (310 *igas ioan*). *Igues* PBDVn batez ere; *iges*, PBn (badira *igas, igasi* adibideak ere PBn): PBDV *iguesten* 288 (PB 81 *igesten*); PBDV *igues juan cirian* 292 (PB 85 *iges eben*); PBDV *igues eguin guraric* 324 (PB *igasi guraric*).

GK (1818-1832)	«Carlistenac»	E. M. A.
<i>daucaguna leguez</i> (1818, I)	<i>Daben leguez esango</i> (XX)	<i>dalez, egozalez</i> (Z, PB); <i>Dan leguez, egozan lez</i> (PBDV) ²⁴
<i>Alperric gura eban</i> (1819, IV); <i>alperric dira / nire aleguiñac</i> , <i>Alperric legue onac dira zabalduten</i> (1825, IV, VIII); <i>Alperra izango da / ondo aguintzia</i> (1825, XVIII)	<i>Suba ta odola (...)</i> / <i>alperric da zabaltzen</i> (X); <i>Alperric amorratu</i> (XXIV).	<i>Alper da</i> , <i>Alper gabiltz</i> ²⁵

Beraz, hitzen aldaera zenbaitetan bereizi egiten da E. M. Azkue gabon kantetatik eta «Carlistenac» bertsoetatik. Uriartek E. M. Azkueren hitzei aldaketak egin zizkien, Markinako idazleen eredu literarioa (*azken, iges*) hobesten baitzuen. Uriarteren aldaketei dagokienez, hemen eta ondorengo atal zenbaitetan aztertzen ditugun batzuk Akesolok aipatuak ditu (Akesolo 1988: 11-12). Ohargarria da, bestalde, *alperric da zabalduten/zabaltzen* esaldia agertzen dela bai gabon kantetan eta bai «Carlistenac» bertsoetan.

²⁴ Adibideak: «Euzkadia» Z 895 *ez egozalez*, A-B 126 (PBDV *ez egozan lez*); Z *ez jhakalez*, A-B 145 (PBDV *Ez jacon lez*); Z *parkatu dotseguléz*, A-B 156 (PBDV *parca deutsegun leguez*; PB *parrkatu deutsegunez*); Z *dalez*, A-B 165 (2) (PBDV *dan lez*); «Apolo ta Musak», A-B 61 *daukêlez*; PBDV *dagozan leguez*, A-B 320 (PB 273 *dagozalez*); PBDV *daguan leguez* 326 (PB *dagoalez*); PBDV *ez dan lez*, A-B 340 (PB *eztalez*); «Stabat mater» PBDV 499 *eutsan lez*, A-B 441 (PBn *ez dago poema hori*). Salbuespenak: PBDV *cijalez* (PB *zia lez*).

²⁵ Adibideak: PBDV 563 *Alper gabiltz*, A-B 496; PBDV *alper dira (...)* *aleguiñac*, A-B 346 (= PB 334); «Moguel ta Characa», A-B 290 *Ta alper eraguin jaquen / Boticaco drogai*.

Adizki laguntzaileak eta trinkoak

GK (1818-1832)	«Carlistenac»	E. M. A.
<i>Ciran</i> (1819, XIV) / <i>cirian</i> (-) (1818, VI; 1820, III, IV; 1825 IX; 1830, I)	<i>Ciran</i> (XIII), <i>dirala</i> (VI)	<i>Cirian</i> , <i>dirian</i> (Z) ²⁶
<i>ditubana</i> 'hark haiek' (1820 (I), <i>citubanac</i> (1828, VIII)	<i>Ditu</i> 'hark haiek' (XII);	<i>Dituz</i> , <i>Cituzan</i> , <i>balituz</i> 'hark haiek' ²⁷
<i>Ditube</i> (-) 'haiek haiek' (1819, XVI; 1820, XIX; 1825; 1829 [II], XIII), 1830 (II), XIII / <i>ditubez</i> (1829, I; [II], XVIII); <i>cituben</i> (1819, XI; 1824, VI)	<i>Ditube</i> 'haiek haiek' (X, XIV) / <i>ditubez</i> (VI); <i>zaitubez</i> 'zaituztete' (XXI); <i>Ez zaituz</i> 'ez zaituzte' (XVII)	<i>Cituezan</i> 'haiek haiek' ²⁸
<i>dauca</i> (1820, XI; 1831, IX), <i>daucaz</i> (1829, XVII); <i>daucagu</i> (1820, 1824, 1831); <i>daucaguz</i> (1831); <i>daucat</i> (1829), <i>daucadaz</i> (1832)		<i>Dauko</i> , <i>nauko</i> (Z, PB), <i>dauka</i> (Uriarte, PBDV) ²⁹

Beraz, E. M. Azkue besteetatik bereizten da *-z-* pluralgilea darabilelako (*dituz*, *cituezan*) baina ez *-b-* eufonikorik. *-z-* pluralgilearen erabileran zalan-tza erakusten dute gabon kanteak eta «Carlistenac» bertsoek, eta horretan ere bat datoz.

²⁶ Adibideak: «Euzcadia» *Z lotu cirian*, A-B 102; *bannatu cirian*, A-B 104; A-B 172 *motstuta biciten cirian*, *ce pozik biciko dirian*.

²⁷ *Dituz* 'hark haiek': «Euzcadia» *Envidijhak mempetu / dituzan guizonak*, A-B 97; «Euzcadia» 743, A-B 121 *Neptumok baltuz dituz / berreun ta amar Triton*; «Euzkadia» 753, A-B 121 *azurrezco ezpatak / gogortu dituzanac / cresalen embatac*; A-B 163 *dituz. Cituzan* 'hark haiek': «Euzcadia» 859, A-B 125 *imini cituzan*; A-B 164 *erre cituzan / ordi pestiak. Balituz* 'hark haiek': «Euzcadia» 932 *bigun euki ez balituz / Eratok erraijhak*.

²⁸ *Cituezan*: 'haiek haiek' «Euzcadia» 629, A-B 117 (Musak) *eroan cituezan* (gudariak); A-B 104 *ta bere beguijhak / botaten cituezan / suzko oñastarrijhak*.

²⁹ *Dauko*, *nauko*: «Euzcadia» A-B 112, 167 *ez dauko*, 169 *Iduna dauko* (PB 122 *Iduna dauko*); PBDV, A-B 326 *ez dauka usteric* (PB 278 *eztauko usterik*). A-B 167 *nauko oraiñ atsegin barik* (PB 121 *nauko gaur atsegin barik*).

Posposizio-atzizkiak

GK (1818-1832)	«Carlistenac»	E. M. A.
<i>-a</i> + (genit.) <i>-ren</i> : <i>seinchubaren</i> (1818, 1819)	<i>-a</i> + <i>-ren</i> : <i>lurraren</i> (XIX)	<i>-en</i> ; <i>-n</i> (Z, CV, EE, PB) (Uriartek aldatu à <i>-aen</i> , <i>-aren</i> , <i>-en</i>) ³⁰
<i>-tic</i> : <i>Atzetic</i> (1818 Pozgarrija); <i>Aurretic</i> (1818, VI) / <i>echeti</i> (1825, VII)	<i>-tic</i> : <i>bertatic</i> (IV), <i>guztijetatic</i> (VII)	<i>-ti</i> , <i>-di</i> , <i>-ric</i> (Z, PB), Uriartek aldatu à <i>-tic</i>) ³¹

Nabarmena da E. M. Azkueren berezitasuna (*-en*, *-ti*). Gabon kantetan badira salbuespen batzuk, jokabide arruntetik (*-aren*, *-tic*) kanpokoak: *-en* errima arrazoiengatik (*Jaincuen semia*, *Jaungoicuen legia*, GK 1824, XI, XIII); *-ti* (*echeti*, GK 1825, VII).

³⁰ E.M.A.ren adibideak: *-en* ‘*-aren*’, sing. bokal, diptongo, edo kontsonantez bukatzen diren hitzetan): Z, A-B 121 *ezpata alan derichon ichas arrañênak*; Z, A-B 194 *iNok esan lei mutillen bijhotsen larrilha* 194; Z, A-B 195 *bijhotsen keia asi zan agoti botaten*; Z, A-B 199 *Jhoane (...) / bere Conce maitien / penak jhakinagaz*; Z, A-B 200 *egoan Bekoerota / (...) / jhoten Conce galanten / ventanako zura*; Z, A-B 201 *igaro even Mungúa / urijhen Campoti*; «Pio IX, eta Napoleon III» Z, A-B 221 *Mastai Aita Santuen / besoetakoa*; CV, A-B 241 *Jaungoikoen echia*; EE, A-B 257 *andra gaztia etorren / gizonen aurreti*; «Moguel ta Characa» PBDV, A-B 287 *Icusten ez ebela / egunen arguiric*; PBDV, A-B 289 *Juan zan erdi billa / Zaldijen ganian* (PB 82 *ioan zan errdi-bila / zaldien ganean*); «Nesca gazte bat, eta aberatsa» PBDV, A-B 313 *Cerbait nastetan jaco / buruen ganian*. *-n* (*-a*, *-o* bokalez bukatzen diren hitzetan, artikulatu gabe): Z, A-B 115 *Minervan*; Z, A-B 115 *Apolon*. Zalantzak: EE, A-B 269 *Iauman* (baina *Jaumen* ere).

Uriarteren ukitukoak: *-aen*: PBDV, A-B 324 *amaen* (PB *amen*), PBDV eskuizk. 499, A-B 442 *Jaumaen*; PBDV 563, A-B 495 *Autsaen* / *ibid. zoruen* ‘*zoroaren*’; PBDV eskuizk. 595, A-B 503 *Chacurraen*. *-aren*: PBDV eskuizk. 501, A-B 443 *Curutze Santuaren*; PBDV *guessuaren* (PB *gai-soen*); PBDV eskuizk. 593, A-B 501 *erijotziaren*. *-en*: PBDV eskuizk. 492, A-B 440 *Franciscoen*; PBDV 595, A-B 503 *San Pedroen*.

³¹ E.M.A.ren ezaugarria da *-ti*: Z, A-B 185 *Baquio-ti gora* (PB *Bakioti gora*; PBDV *Baquiotic gora*); Z, A-B 195 *agoti botaten* (PB 137 *agoti*; PBDV *Aotic*); Z, A-B 199 *bijhotseti, menpeti* (PB 141 *biotzeti, menpeti*; PBDV 348 *vijotzetic, mendetic*). Arrunta da *-di* (*-n* bukaeradun hitzetan): *andi, emendi* etab. *-ric* (batez ere erimogatik): Z, A-B 186 *ezelan kendu eciñik / zeloak bururik* ‘*burutik*’ (PB *bururik*; PBDV *bururic*); «Ezcontzetaco bitartecuac» PBDV (iturri bakarria), A-B 316 *umetatic*.

Uriartek gehienetan *-tic*: «*Stabat mater*» PBDV eskuizk. 499 *curutzetic/bijetatic/lecutic* (erriman).

Eufonia eta grafiak

GK (1818-1832)	«Carlistenac»	E. M. A.
[Eufonia bokalikoak] -ia, -ija, -ua, -uba	-ia, -ija, -ua, -uba	-ea, -ijha, -oa, -ua
[Grafiak] j, c, ts, tz, ss, b	j, c, ts, tz, ss, b	jh, k (jhakanian), ts/tz (Alabantsac), sh (eshetu), v, tt [battera]

E. M. Azkueren idazkeraren beste ezaugarri bat: partiz. + *ta, da* elkarren-gandik bereiz (*eraguiñ ta cartai* 'eraginda kartai'; *galdu ta izatiak* A-B 57, *paperian Taliak / esan da daukana* A-B 70; *Bota ta plantia*, A-B 229).

Estilo ezaugarri batzuk

GK (1818-1832)	«Carlistenac»	E. M. A.
[Maiz aditz <i>inversioa</i> : laguntzailearen eta trinkoen aurreratzea] <i>Alperric legue onac dira zabalduten</i> (1825, VIII). ³²	[Maiz aditz <i>inversioa</i>] <i>Suba ta odola (...) / alperric da zabaltzen</i> (X). ³³	[Gutxitan aditz <i>inversioa</i>] <i>laster cirian / amaitu</i> (Apolo, A-B 62). ³⁴
[Bakan beste <i>inversio</i> batzuk] <i>Eriotzaren bere / ez dauca bildurric</i> (1830, IX)		
		Hiperbaton: <i>gudarizko eguin evan / banari [banaketa'] zuzena</i> («Euzkadia», A-B 116); <i>Ciclope bizar barik / daukazanai garrak</i> (ibid., A-B 122)

Aditz laguntzailearen aurreratzea oso ugaria da gabon kantetan eta «Carlistenac» bertsoetan; ez, ordea, E. M. Azkueren poema narratiboetan (behin bakarrik «Apolo ta Musak»-en eta «Anchinarik ona!»-n, birritan «Moguel ta Characa»-n). Errimogatik baliatzen dira haiek, askotan, *-ten*, *-tu* errima errazagoak eta erabilgarriagoak direlako adizki laguntzaileak baino. Baina estilo erretorikoaren adierazle ere badira; horretan ere bereizten dira haiek E. M. Azkuerenetik.

³² Adibideak ugariak dira. 1818koak eta egile beraren «Vizcai guztiz linargui» neurtitzetakoak baino ez ditugu jarriko: *yatorcu eracustera* (1818, VIII); *duaz igesi* (1818, [II], III); *jaco edeguico* (1818, [III] IX). *deutsez / bidiak zarratu* («Vizcai guztiz linargui», 1828, VI), *deutsagu / (...) erre gutuko* (ibid., XIII).

³³ Adibideak oso ugariak dira: *Jacuna jazoten, Zaitube icusten* (II); *ditubez (...)* *Billatzen, deutse (...)* *deituten* (VI); *Noc leique cembatu, / (...) / jacun sartu?* (XI); *dira ormiduten* (XII), *dira / (...) sartzen, ditube ateraten* (XIV), *Dacusez iguesi* (XV), *Duaz (...)* / *barri emotera* (XVI).

³⁴ Adibideak oso gutxi dira poema aski luzeetan: *egozan vicirik* («Moguel ta Characa», A-B 289); *Cer eguan / (...) escatuten* («Apolo, ta Musak», A-B 292); *zirianak / Aberats* («Anchinarik ona!», A-B 232).

Joskeraren bihurritzea (hiperbaton): hona E.M. Azkueren beste ezaugarri edo berezitasun bat, gabon kantetan eta «Carlistenac» bertsoetan agertzen ez dena; E. M. Azkuek poema kultoetan baliatzen du noizean behin.

Topiko literarioak

GK (1818-1832)	Carlistenac	E. M. A.
<i>Vizcaitar sendo izugarriyac</i> (1818, (II) Sarrera) <i>Beti Bizkaija leial / bere jaunarentzat / eta izugarrija arrotz geistuentzat</i> («Vizcain guztiz linargui», 1828, X)	<i>Euscal erriyac dira / arrotzen izuba</i> (XV)	
<i>Erroma izugarri (...)</i> ezarri buztarrija (1819 [VII]); <i>Erromatarrac (...)</i> aldendu biar eben (1825, X). <i>Vizcaico ezaugarrija / len zan lauburuba</i> (1819, XX; 1824, III)	<i>Erroma bera ez zan euracaz jaubetu</i> (IX)	[Gutxiagotan] <i>Erromatar soldadu, (...) ona etorri zirian / Ezarten catiak</i> («Anchinarik ona», A-B 229). <i>Leongo Infantea, Jaun Zuria, Padurako bataila, Bizkaiaren libertatea</i> (ibid., A-B 228-231)
[asaba zaharrak eredu] gure asaba/guraso zaharrak edo onak (1818, 1819, 1825, 1828, 1829, 1830 1832)	<i>gure Asaba onacaz / ez gara inoiz artu</i> (IX)	
[Ubi sunt edo lehen eta orain] <i>Nun dogu Vizkaitarrac orduco fedia?</i> (1819, XVIII); <i>Nun da orain orduco / Guizonen indarra?</i> (1825, XIII).		<i>Nun dira orduco guizon / Gueure Patriarcak</i> («Anchinarik ona!», A-B 231) <i>Au da bicimodua / Orain daukaguna / Lengo guisaldijhetan / Etzana ezaguna</i> (ibid., A-B 235)

Batzuek eta besteek mito edo sinbolo eta topiko literario bertsuak darabiltzate (bereziki *Ubi sunt* edo *lehen eta orain* dei genezakeen hori) baina gabon kantetan ugariagoak dira E.M. Azkueren bertsoetan baino. Ik. beste antzekotasun batzuk 2.4. atalean.

Metrika

GK (1818-1832)	Carlistenac	E. M. A.
Bizkaiko zortziko txikia guztiz nagusi	Bizkaiko zortziko txikia	Bizkaiko zortziko txikia ugari. Bertso moldeetan bariazio handiagoa.
Bakan zangalatraua: <i>dinue, lenago / il senar ta emazte</i> (1819, VIII); <i>Ceuben eche aldeco / lanac egin ondo</i> (1831 [II], XIX)	Zangalatraurik ez	Zangalatraua noizbehinka: <i>Eta alan salduteco / Guero, euquiten ditu</i> (PVDV 290, XI); <i>baleukê lez, bici bat / galdu ta, barrija</i> (Z, A-B 180)
Lizentzia metriko gutxi, sinalefa gutxi ³⁵	Sinalefa ugari baina ez egitera jotzen du gehiagotan ³⁶	Neurkera zorrotza: beti sinalefa, noizbehinka sineresia ³⁷

³⁵ GK 1830 (II): 20 estrofatan 2 sinalefa bakarrik, beste 37 aukeretan sinalefarik ez. GK 1832 (II): 13 sinalefa; beste 38 aukeretan ez, ordea.

³⁶ 24 estrofetan 13 sinalefa, baina beste 17 aukeretan ez dago sinalefarik.

³⁷ E. M. A.k aukera guztietan egiten du sinalefa: ondorio hori atera dugu bost poematan lehen bost estrofa aztertuta. Adibideotan sinalefa (laburduraz, s.) kopuruaren ugaritasuna ohartarazi nahi dugu: «Apolo ta Musak» I, II: 5 s.; III: 7 s. «Euzcadia» I: 4 s.; II: 4 s.; IV: 4 s. «Libertatian arguitasuna» II: 3 s.; IV: 2 s.; V: 2 s. «Anchinaric ona!» I: 2 s.; IV: 3 s. «Moguel ta Characa» I: 3 s.; II: 3 s.; III: 3 s.; V: 2 s. Sineresiak, ordea, noizbehinka egiten ditu: «Apolo Ta Musak» III, «Moguel ta Characa» III.

GK (1818-1832)	Carlistenac	E. M. A.
Gehiagotan errima ertaina eta ez gramatikala, oro har. Errima errazak nagusi: <i>-rik, -ia(k), -u(b)a(k), -etan, -tu, -ten</i> . Bizkaiko zortzikoan ere errima bakarra edo antzekoa estrofa frankotan.	Gehiagotan errima ertaina eta gehixeagotan ez gramatikala. Errima nagusiak: <i>-iac/-ijac, -ten/-tzen, -ric, -etan, -tu, -uba, -ac</i> . Errima bera edo antzekoa estrofa askotan	Errima aski aberatsa: ertaina, silaba biko gutxienez; errima gramatikalari ihes. Errima bariatua, zailagoa eta aberatsagoa.

Bat datoz hirurak Bizkaiko zortziko txikia erabiltzean (7/6A/7/6A/7/6B/7/6B). E. M. Azkuek ere maiz darabil («Apolo ta musak», «Jaunaren Legueko aginduak», «Euzcadia», «Ipuñac», «Libertadian arguitasuna», «Anchinaric ona!», «Moguel ta Characa...»); horietako batzuetan 4 bertsolerrotan tolestuta, Iparraldekoen erara. Baina bertso moldez bariatua da.

Zangalatrauaren erabileran aldetxoa badago ere, askoz nabarmenagoa lizentzia metriko edo poetikoen, eta, partikularki, sinalefaren erabileran. Gabon kantetan baino gehiago erabilia da sinalefa «Carlistenac» bertsoetan, baina haietan nola hauetan sinalefa egin edo ez egin aukerakoa da, eta E. M. A. ren poemetan, ordea, nahitaezkoa. Horrek esan nahi du gabon kantak eta «Carlistenac» herri bertsogintzatik hurbil direla: haiek sinalefaz ahalik eta gutxien baliatzeko joera erakusten dute; «Carlistenac» bertsoak, bertsolariak bezala, komentziaren arabera baliatzen dira, arau zehatzik gabe.³⁸ E. M. Azkueren poemek, ordea, neurkerari dagokionez beste eredu bat jarraitzen dute, zorrotzagoa, kultuagoa (Oihenartek bezala), agian gaztelaniazkoaren bidez.

Errimari dagokionez, bat datoz «Carlistenac» bertsoak gabon kantekin: gehiagotan ageri dira errima ertainak eta ez gramatikalak. Bat datoz errima

³⁸ «Carlistenac» bertsoen bertsogintzari oharrituta, A. Zavalak dio egilea ez dela herri-bertsolaria, «gizon eskolaturen bat» baizik (Zavala 1992: 301). Gure ustez, komeni da bereiztea herri poesia bertsogilea eskolatua izatetik edo ez izatetik, herri-bertsogintzaren bidea hartu baitute hainbat bertsogile landu edo poetak. Bestalde, zergatik bazterten ditu Zavalak emakume eskolatuak?

nagusietan ere, baita zortzikoan estrofa askotan errima bera izatean (zortziko txiki arrunta balitz bezala) edo antzekoa behintzat, bertso lerroak binaka errimatuz: hala gertatzen da «Carlistenac» bertsoetan estrofa herenetan baino gehiagotan; gabon kantetan ere frankotan, ik. GK 1830, (II), XIII, XV, XVI. Errimaren luze-laburrari dagokionez, gabon kantetan errima laburrak ugariak dira, luzeak urriak, baina asonantzia bokalikoak ere badira noizean behin.

E. M. Azkueren berezitasun bat da gabon kanta eta «Carlistenac» bertsoetakoa baino errima aberatsagoa, zailagoa eta bariatagoa erakustea. Haren neurtzetan gutxitan ageri dira errima laburra edo gramatikala, egileak ia beti errima ertaina edo silaba bikoia gutxienez lantzen du, franko aldiz hirukoa edo luzea, eta laburretan ere hoskidetasunaz aberasten du errima.³⁹ Errima arloan nekez egin zezakeen aldaketarik Uriartek; are neke-zago, E. M. Azkueren errima landuagoa izanik.

2.3. Nor datekeen egilea

Testu konparaketaren ondorioz, garbi ageri da «Carlistenac» bertsoek kideetasun ugariago dituztela Bilboko gabon kantekin (1818-1832) E. M. Azkueren poemekin baino. Hori erakusten dute gure azterketa-puntu nagusien emaitzek (enuntziazioa, hiztegia, *herriak dontsutu* klisea, adizkiak, *inversioa* eta hiperbatona, sinalefa, zangalatraua, errima, etab.). Beraz gure hipotesia da «Carlistenac» bertsoen egilea gabon kanta horien egile bera datekeela: Bizenta A. Mogel (1782-1854). Ezin uka bertso horiek badutela antzekotasunik Juan Jose Mogelen bertsoekin ere, baina askoz gehiago Bizentarenekin.⁴⁰ Bestalde, logikoa da Mogel neba-arrebak pentsamoldez ez

³⁹ GK eta «Carlistenac» bertsoetako errima ohikoez gainera, beste honako hauek ere ageri dira «Apolo eta Musak», «Euzcadia», «Libertadian arguitasuna», «Anchinaric ona!», «Moguel ta Characa» poemetan: adizkiak, *-ago*, *-ena*, *-ana*, *-aric*, *-eric*, *-iric*, *-era*, *-aten*, *-duten/tuten*, *-oan*, *-uan*, *-akaz*, *-ira*, *-antia*, *-urun/urrun*, eta hainbat.

⁴⁰ J. J. Mogelen eta haren ustezko bertsoetan (Altzibar 1992:385-400) agertzen dira «Carlistenac» bertsoetako hitz eta joskera batzuk gabon kantetan ez daudenak, adib. *burla ta barriac*, *garaitza osuagaz*, *garaitza guztijac*, *nunbaita* (Car XVII, XVI, XX, XI), *burla ta barreric*, *Vizcaytarren garaitzác*,

ezik hizkeraz ere antzekoak izatea, eskola berekoak baitziren eta seguru asko elkarren eraginpekoak. Nolanahi ere, egilea Bizenta edo Juan Jose Mogel izatea askoz probableagoa edo sinesgarriagoa da E. M. Azkuerenak direla eta Uriartek ohiko aldaketak egin zizkiela pentsatzea baino.

Uriartek Bonaparteri eginiko gutunetan Bilboko gabon kanta batzuk aipatzen dizkio, 1814, 1816, 1820 urteetakoak (Ruiz de Larrinaga 1954, X, 265-266) baina ez egilearen izenik. Seguru asko ez zekien 1820koen egilea B. Mogel zela. Izan ere, Bilboko gabon kantak bertso-paper inprimatuetan ateratzen ziren, egilearen izenik gabe; horregatik ez Uriartek ez Manterolak ez zuten ezagutzen Bizenta Mogel gabon kanten egile gisa (bai alegigile gisa). Bonapartek eta batez ere J. Urquijok batu zituzten Bilboko gabonkanta horiek baina Bizentarenak zirenik ez zekiten. Ezta Uriarteren gutunen argitaratzaile Ruiz de Larrinagak ere.

Ikusi dugunez, egiletza arazoak agertu zaizkigu ustez E. M. Azkue eta J. J. Mogelenak omen diren bertsoetan. Egile horiek lehen karlista gerratea bizi izan zuten eta ez zuten bertso-libururik argitaratu. Bertsoen –batez ere bertso anonimoen– egileak nor ziren jakiteko eragozpenak handiak ziren XIX. mendean. Hona beste adibide bat: Uriarteren bildumako hirugarren multzoa gabon kanten osatzen dute (ez, ordea, Bilbokoek, guk aztertuek). Haien arteko bat edo beste ez ote Bizentaren eskukoa edo, behintzat, haren eraginpekoa? Bizenta Mogel 1854an hil zen, eta Uriarte 1856an hasi bilduma egiten. Ez litzateke harrigarri Uriarteren bildumako gabon kanten multzoko batzuk Bizenta Mogelenak izatea.

Hain zuzen, Uriarteren gabon kanten multzoko lehen lau-bostak Bizenta Mogelen hegatsakoak dirudite hizkeraz eta pentsamoldez («Gabongo cantac», PBDV esk., 217-235; Kortazar–Billelabeitiaren ediz., 132-141). Gainera, «Carlistenac» bertsoetako hitz bereziak agertzen dira gabon kanta

cerchubaita (J.J. Mogel). «Carlistenac» eta gabon kantetako beste asko ere bai: *Asabeen leguiac*, *ondo entzunian* 'entzutetsuan', *goitu*, *igaro*, *imini/ipini*, *-en irudian/irudira*, *lelengo*, *mirari*, *zurturic*, etab. «San Antonio Paduacuarenac» bertsoetan (Uriartek PBDVn bildu eta J.J. Mogelen bertsoen ondoan jarriak, egile izenik gabe) beste bizpahiru agertzen dira: *dontsuric*, *eracutsiten arguiro* («Carlistenac»-etan bezal-bezala) eta *gozaro*. J.J. Mogelenak ote dira bertsook? J.J. Mogel apaiza Bizentaren anaia zen eta Bizkaiko Aldundi Karlistako diputatu jenerala gerratean, 1834-1838 urteetan.

horietan (*albisti*, *entzute* ‘fama’, *garaitzia* ‘garaitza’); hona beste arrazoi bat «Carlistenac» bertsoak B. Mogelenak direla uste izateko.

Dataz ere «Carlistenac» bertsoen garaitsukoak dira Uriarteren bildumako gabon kanta horiek. Bigarren gabon kantari 1837ko data agertzen da, gerrari aipamena egitean: «Mundubac sarri dituz / Guerra aserriac» (IX). Hirugarrenean «Garaitziaren azquenia / Ondochu gozatu gaitian» (Estribillua), eta laugarrenean «Pocera birau ditu Naibague guztijac» (II). Beraz 1837, 1838 eta 1839koak dirateke gabon kantok. Hortaz, itxura guztien arabera B. Mogelek gabon kantak ontzen (argitaratzen ere?) jarraitu zuen, beti bere izenik jarri gabe.

2.4. Elkar-eragina eta testuartekotasuna

Aztertu ditugun bertso anonimoen egiletzari lotua da haiek utzi duten arrastoa, haien arteko elkar eragina eta testuartekotasuna. Bada, azken atal honetan hori erakusteko adibide batzuk jarriko ditugu.

Ikusi dugu gabon kantetan, «Carlistenac» bertsoetan eta E. M. Azkueren neurtitzetan mito edo sinbolo politiko-ideologikoak (topikoak) berrerabiltzen direla. Izan ere, tradizio beraren parte dira B. Mogel eta E. M. Azkue. Tradizio hori azaltzen da bertso-moldeetan (batez ere Bizkaiko zortzikoa) eta jostura bereko adierazmolde edo klixeeetan. Hala bada, bera baino lehenagoko B. Mogelen gabon kanten ildo beretik dabil E. M. Azkue, edo B. Mogelen eragina du.

Tradizio horretan asaba zaharren eredia, antzinako euskaldun menperatu gabeena goraiatzaren dute batak eta besteak, eta garaiko euskaldunen jokoarekin kontrajartzen dute eredu hura, garaikoen jokaera gaitzesteko arlo askotan (janzkera, ekonomia, moda berriak, hordikeriaren ondorioak, narzismoa...). Mito edo sinbolo politiko-ideologikoen erabilera hori Astarloatarrekin hasten da edo behintzat haien eraginpekoa da (*Urteko Domeka*, II, hitzaurrea; Bilbo: P. Apraiz, 1818). Joera morala –eta legezaharrekoa, tradizionalista– Bizentaren bertsoetan agertzen da, baita M. Zabalarenetan («Anchinaco euskaldunen alabantzaac»). Arrese Beitiarekin esanahi politikoa nabarmenduko da («Bizkaitar zarrak eta erromatarrak», 1882).

Adibide batzuen bidez ikus daiteke pentsamolde berekoak eta adierazmolde bertukoak direla B. Mogelen gabon kantak eta E. M. Azkueren zenbait poema:

Vizcaitar sendo / viotz andicua / iños makurtu ezdiran / leial, ta senduac! (GK 1819, sarrera).

Orducoak cirian / Utzak Vizcaitarrak, / Iñok vencidu bako / Munduan bakarrak:/ (...) Euskaldunak danak («Anchinarik ona!», A-B 231).

Nun dira Vizcaitarren / ezne ta artuak? / Nun gaztañak ugari, eta Sagardauac? (GK 1829, [II], XIII).

Nun dira vizcaitarren jhakechu laburrak? / Nora mendijetako / Igas dabe egurrak? / Arech ta egurrak saldu / Ta erosi gabana / Au da gaurko eguneko / Guizonen afaná (E.M.A., «Anchinarik ona!», A-B 233).

Lehenagokoak izanik, logikoa da Bilboko gabon kantek bere eragintxoia izatea E. M. Azkueren neurtitzetan eta guk haien oihartzuna entzutea honen neurtitzetan:

Vizcaij ez dirudi / iñolaz lengua, / ardaua, ta pipia, / ta carta jocua. / Onéc dira oraingo / guizonen lagunac, / ugarturic ascoren / laia ta achurac (GK 1829 [II], III).

Vizcaijan eguin dira / Bide-laun zabalak / Libre sartu deitezan / Ekan-du zitalak (E.M.A. «Anchinaric ona!», A-B 232).

Gure Asaba zarrac / viztu al baleitez, / semetzat ezagutu / naico ez guinduez (GK 1819, XXV).

Biztuko balitz ere / orain Jaun Zuria / Ezagutuko ez leuke / Vizkaiko gentia (E.M.A. «Anchinaric ona!», A-B 228).

«vici modu barri bat / aurrera jarraitu. // Alan izango dogu / eriotza ona / eta aren ondoren / Ceruco ondasuna (GK 1832, XII).

Eta igaroten badot / bici modu charra / neuretsat izango dot / betiko negarra (E.M.A. «Ezkontsa bere modukoa (A-B 147).

Hortaz, badirudi gabon kanten tradizioak bere eragina izan zuela XIX. mendean, baita E. M. Azkuegan. Ez da harritzekoa: latina eta filosofia ikasi

zituen Bilboko frantziskotarren komentuan, harik eta karlisten altxamendua gertatu arte.⁴¹ Beraz seguru asko ondo ezagutuko zituen 1828-1832 bitarteko gabon-kantak behintzat, hain zuzen Bizenta Mogelenak, izenik gabe agertuak, eta beharbada Bizenta bera ere ezagutuko zuen.

3. Ondorio batzuk

«Carlistenac» bertsoen, Bilboko gabon kanten nahiz Mogel neba-arreben ustezko edo balizko bertsoen kasuak adierazten du transmisioaren katean etenak izan ditugula XIX. mendean, eta arazoak ditugula orduko poesiagintza ezagutzeko. Mogeldar neba-arrebek baino oinordeko leialagorik izan zuen E. M. Azkuek –batez ere bere seme Resurrección–, baina, Mogel neba-arrebek bezalaxe, desertuko bakartadean ibili behar izan zuen Eusebio Maria Azkuek ere bere garaian, ia poemarik argitaratu gabe hil baitzen, eta, eskuizkribuak zabaldu zituen arren, eskuizkribuok sakabanatzean ez baitakigu zehazki hari edo beste nori egotzi olerki hau edo bestea. Beraz, hutsune ugari nabari dira oraindino XIX. mendeko euskal idazleen ezagutzan, eta dugun ezagutza partziala osatzen lagundu behar dute arlo desberdinetako ikerketek (biografia, pentsamoldea, bertsoen harrera, testuingurua, bertso-gintza, estiloa, testuartekotasuna, testukritika etab.).

Esaterako, «Carlistenac» bertsoen kasuan egin dugun bezala, E. M. Azkue eta Mogeldar neba-arreben zenbait kanturenean ere berraztertu beharra dago Uriarteren poesia bilduma iturri bakartzat duten poemen egiletza. Egile bakoitzaren testuak finkatze aldera, komenigarria litzateke egileen lexikoa biltzea, testuen arteko konparazioak egin eta egileak nor izan ziren finkatu ahal izateko. Baita ere, egileen arteko eragina eta testuartekotasuna aztertzea. Azkenik, guztiz premiazkoa genuke E. M. Azkueren olerkien edizio on bat izatea, Astigarraga–Bijuescaren lana erreferentziazkotzat harturik baina ortografia berdinduta eta gaurkotuta.

⁴¹ Uriarteren arabera, Teologia ere ikasi zuen, eta ikasketa guztiak probetxu handiz egin omen zituen (Ruiz de Larrinaga 1857, XII-3: 333).

Bibliografia

AKESOLO, L., 1979. «Azkue aita-semeak (Jorratzaile batzuk jorratzen)». *Karmel* 1979 (2), 37, 26-37.

———, 1988. «Azkue aitasemeak aurrez aur barriro: Parnasorako bidea eta Poesía Bascongada». *Karmel* 1988 (4), 6-18.

ALTZIBAR, X., 1992. *Bizkaierazko idazle klasikoak*. Bizkaiko Foru Aldundia.

———, 2008. «Bizenta Mogelen gabon-kantak eta 1828ko bertsoak». *Bidebarrieta. Revista de Humanidades y Ciencias Sociales de Bilbao–Bilboko Giza eta Gizarte Zientzien aldizkaria*. XIX, 2008, 25-104.

ARANA, J. A., 1983. *Resurrección María Azkue*. Bizkaiko Aurrezki Kutxaren Kultur Ekintza.

ASTIGARRAGA, A.–BIJUESCA, K.J., 1990. «Sarrera». Ik. Azkue, E. M. 1990. 13-48.

AZKUE, E. M., 1896. *Eusebio Maria D. Azkue-tarrak. Parnasorako Bidea*. Resurrección María Azkueren edizioa. –(edizio faksimila) Donostia: Hordago, 1979.

———, 1990. *Eusebio Maria Azkue-koa. Euskarazko bertsoak*. Astigarraga, A.–Bijuesca, K.J.ren edizioa. Bilbo: Labayru Ikastegia–BBK.

———, «Apolo ta musak». Bizkaiko Aldundiaren Artxiboa, Bonaparte Fondoa

———, «Dies irae». Bizkaiko Aldundiaren Artxiboa, Bonaparte Fondoa.

———, «Euzkadia». Lenengo Cantua. Fragmento de un poema euzkerico por D. Eusebio Mª Dolores Azkue. Originales manuscritos. Caja 56, Documento 8. Catálogo del Archivo Provincial de Zarautz. 2004. 1797. zbk.

———, Diez y ocho poesías euskericas por D. Eusebio M. D. Azkue. Manuscritas en varias fechas. Caja 56, Documento 9. Catálogo del Archivo Provincial de Zarautz. 2004. 1798. zbk.

AZKUE, R. M., 1896. «Arrgibidea». Ik. Azkue, E. M. 1896. 3-19 or.

Diccionario General Vasco–Orotariko Euskal Hiztegia. Mitxelena, L.–Sarasola, I. Bertso elektronikoa. 3. argit., 2013.

DUO, G., 1994. «La enseñanza de Náutica en Lekeitio durante los siglos XVIII y XIX», *Ikuska*, 1994, 5, 29-52.

———, 1995. «Lekeitio en el Siglo XIX y Jose Javier de Uribarren (1791-1861)», *Eusko Ikaskuntza. Cuadernos de Sección. Historia-Geografía* 23, 137-162.

———, 2000. «Modificaciones en las condiciones de trabajo de los maestros de Náutica, entre el Antiguo Régimen y el Liberalismo». *Vasconia*, 2000, 30, 135-140.

ERKIAGA, E., 1936. «Lekeitio'ko Olerti-Eguna. Gomuta samurrak», *Euzkadi*, 1936-VII-5.

Euskal-Erria. Revista Bascongada. S. Sebastián, Establecimiento tipográfico y librería de A. Baroja—hijos de I. R. Baroja, 1880-1918.—(ediz. faksimilea) Bilba: La Gran Enciclopedia Vasca, 1979.

KORTAZAR, J. «Eusebio Maria Azkueren bizitzari buruzko zertzelada berriak». www.euskaltzaindia.com/dok/.../lekeitio_kortazar.pd.

KORTAZAR, J.—BILLELABEITIA, M., 1987. «Sarrera». Ik. Uriarte, J. A. 1990. 9-40 or.

LEKEITIOKO UDALA. Nautika Eskolako Artxiboa (NEA).

MANTEROLA, J. (arg.). 1877-1878, 1878, 1880. *Cancionero Basco*. S. Sebastián.—(edizio faksimilea) Sendoa, 1981.

MOURLANE Michelena, P., 1919. «Los poetas en lengua vasca. La poesía vascongada en el siglo XIX. Fragmentos de un ensayo», *I. Congreso de Estudios Vascos* (Oñate 1918). Bilbao, Bilbaina de Artes Gráficas Juan J. Rochelt, 1919, 621-643.

RESURRECCIÓN MARIA AZKUEREN FUNTS DOKUMENTALAK. Euskaltzaindia. Azkue Bibliotekako Artxiboa.

RUIZ DE LARRINAGA, J., 1954. «Cartas del P. Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte con notas bio-bibliográficas del P. Fr. Juan Ruiz de Larrinaga, O. F. M.». *Boletín de la Real Sociedad Vascongada de Amigos del País*, 1954, X-2, 3, 4, 231-302 or.

———, 1957. XIII-2, 220-239 or.; XIII-3, 330-348 or.; XIII-4, 429-452 or.

———, 1958. XIV-3, 397-443 or.

URIARTE, J. A. *Poesía Bascongada, Dialecto Vizcaino* [edo *Poesía Bascongada Vizcaina*]. Eskuizkribua. Arantzazuko Frantziskotarren Artxiboa. —Jose Antonio Uriar-

te. *Poesía Bascongada, Dialecto Vizcaino*. Kortazar, J.–Billelabeitia M.en edizioa, Bizkaiko Foru Aldundia, 1987.

Yakintza–Revista de Cultura Vasca, 1933-1936. 19. z., 1936ko ilbeltz-otsaila 1936.

ZAVALA, A., 1992. *Karlisten leenengo gerrateko bertsoak*. Auspoa.

Laburdurak

A-B: Astigarraga, A.–Bijuesca, K.J.ren argitalpena. Ik. Astigarraga, A.–Bijuesca, K.J. Ik. *Eusebio Maria Azcue-koa*.

Car: «Carlistenac» bertsoak (PBDV).

CV: Ik. Manterola.

EE: Ik. *Euskal-Erria*.

E. M. A.: Eusebio Maria Azkue.

GK: (Bilbo eta Abandoko) gabon kantak (1818-1832). (I): lehen kanta. (II): bigarren kanta. Ik. Altzibar 2008.

NEA: Ik. Lekeitioko Udala: Nautika Eskolako Artxiboa.

OEH: Ik. *Diccionario General Vasco–Orotariko Euskal Hiztegia*.

PB: *Parnasorako Bidea*. Ik. Azkue, E. M. 1896.

PBDV: *Poesía Bascongada. Dialecto vizcaino*. Ik. Uriarte, J. A.

R. M. Azkue: Resurrección María Azkue.

Z: Zarauzko eskuizkribuak: ik. Azkue, E. M. «Euzkadia» eta Diez y ocho poesías euskericas por D. Eusebio M. D. Azkue.

Eranskinak

1. Eusebio Maria Azkuek Valladolideko errektoreari (Lekeitio, 1868/02/06)

Ylmo Sr. Rector de la Universidad de Valladolid

Contestando a los cinco puntos que abraza la circular nº 18 espedida por ese Rectorado con fecha 31 del mes pasado de Enero, y recibida en la Direccion de esta Escuela en 5 del corriente mes, debo manifestar a Vs Y.

1º. Que el cuadro del personal de este establecimiento se compone, de un Director, el cual esta reunido al propio tiempo con el caracter de compatrono, como [firmante?] y testamentario de los Fundadores, siendo el que desempeña este cargo el [caballero?] D. Bruno L. de Calle.

De un Secretario, que con el caracter de Catedratico propietario desempeña la Cátedra diaria de Algebra y las alternadas de Geografía, Fisica y Metereologia, siendo D. Angel M. de Ventades el que egerce estos cargos.

De un Catedrático, propietario tambien, el cual desempeña la Catedra diaria de Cosmografía, Pilotaje y Maniobras, la id. de Geometria y Trigonometria, y la alternada de Dibujo lineal, Geografico e Hidrográfico, siendo el encargado de estas Catedras el que, por ausencia del Sr. Director propietario, tiene el honor de dirigirse à Vs Y. en esta ocasion firmando la presente comunicacion.

De un Conserge, que cuida de la conservacion y limpieza del establecimiento, y del orden y compostura que deben observar los alumnos al entrar y salir de la escuela. Los sueldos, títulos etc. de este personal, así como las asignaturas que cada profesor explica, está todo aprobado por la Superioridad y conforme a reglamento.

2º. Que el número de alumnos matricuados en esta Escuela para el presente curso académico es el de 33, repartidos en los tres años que abraza la carrera de Navegación, de la siguiente manera = 17 en

el primer año, 10 en el segundo y 6 en el tercero, como se demuestra por el adjunto cuadro nº 1 y se comprueba en el libro de matriculas de este Archivo.

3º Que no siendo propio de las atribuciones de las Escuela de Nautica el conferir grados ni revalidas de Pilotos, por estar reservada esta atribucion a los Capitanes Generales de los Departamentos de Marina, únicamente se espiden por la Secretaria de esta Escuela certificados de la conclusion de carrera de Pilotos, habiendose firmado y sellado en la Direccion de este establecimiento, desde 1º de Octubre de 1866 a 1º de Octubre de 1867, siete certificados, correspondientes a otros tantos alumnos, que tenian ya concluida su carrera de Pilotos, segun se demuestra tambien en el adjunto cuadro nº 2, y esta ademas comprobado en el libro de registros de esta Secretaria.

4º Que, como he manifestado en el punto anterior, no habiendo grados ni revalidas en las Escuelas de Nautica, tampoco hay ingresos bajo este concepto, pero el producto anual de Matriculas puede regularse proximamente en el de tres mil trecientos reales anuales; pues la esperiencia de seis años que lleva funcionando esta escuela arroja el numero de treinta y tres alumnos matriculados en cada curso, los cuales pagando por derechos de matricula, en dos plazos, a razon de 100 reales cada alumno, componen la suma de tres mil trescientos reales en cada curso. Aqui debo manifestar a V. Y. que, siendo esta Escuela de fundación particular, creada en virtud de Real Orden de 20 de abril año de 1859, con todas las atribuciones y preeminencias de las demas Escuelas de Nautica del Reyno, aun con la de que los Profesores que presten sus servicios en ella, conserven sus antigüedades y [número?] en el escalafon respectivo, segun se desprende de la Real Orden de 26 de Marzo de 1862, y teniendo manifestada a la Superioridad y depositada la cantidad que a los Fundadores se les exigió en Orden de 7 de Setiembre de 1861 [?, 1866?] (con cuya cantidad se cubren desahogadamente las necesidades del material y personal de enseñanza, no percib[iendo] cantidad alguna para su sostenimiento ni del Estado ni de la Diputación Foral ni del Municipio, cediendo por el contrario a favor del Estado la mitad de los derechos de matricula, o sean mil seiscientos reales anuales, por

termino medio, con cuya cantidad se compra el papel de matriculas de la Nacion en la aduana de Bilbao.

5º Habiendo habido necesidad de atender a la formación de los gabinetes de Pilotaje, Fisica y Geografía, lo que esta ya conseguido, pues puede decirse que hoy son selectos, se ha invertido gran porcion de dinero, que de otro modo se hubiese destinado a la Biblioteca, en la adquisicion de magnificas colecciones de mapas hidrograficos, principalmente de España y sus posesiones; mas ahora que los gabinetes de enseñanza estan completos, empezara esta Direccion a la formacion de una Biblioteca digna del establecimiento, puesto que hoy no existen mas que 24 volumenes, algunas colecciones de revistas cientificas y los numeros de la Gaceta oficial de Madrid desde 1º de Enero de 186[?] hasta el dia de esta fecha, coleccionados, encuadernados y compactados [?] en forma de tomos.

Lo que tengo el honor de participar a Vs. Y. en cumplimiento de la circular antes citada abrazando los cinco puntos en ella expresados.

Dios guarde a Vs Y. mil años.

Lequeitio 6 de Febrero de 1868

P[or]. A[usencia]. del D[irector] [?]

Eusebio Maria de Azcué

(Lekeitioko Udal Artxiboa. Nautika Eskolako Artxiboa 24).

2. Alfontso Maria Azkueri buruzko agiriak

(Jaiotza-agiria)

Certifico yo el infra[scri]tro Presbítero Beneficiado y Cura de las Yglesias Parroquiales Unidas de la Villa de Bermeo, Obispado de Calahorra; Que habiendo registrado el Archivo Cural à instancia de parte se encuentra entre otros Libros Sacramentales uno que contiene partidas de bautizados y es el numero quince forrado de pergamino blanco que dio principio con la de Juan Blas de Laca y fin con

igual de Maria Felipa de Echevarria y a su folio doscientos cuarenta y cinco se halla una estampada que dice asi.

Alfonso Maria de Ascue.

En la Villa de Bermeo Prov. de Vizcaya, Obisp. de Calahorra à tres de Sep[tiemb]re de mil ochocientos quarenta y cinco; Yo el infr[ascrit]o Presbitèro Cura y Beneficiado de las Yglesias parroquiales Unidas de esta Villa de Bermeo, he bautizado solemnemente à un niño al que he puesto por nombre Alfonso Maria, el cual segun la relacion que se me ha hecho por la parte ha nacido a las siete de esta mañana; hijo legitimo de D. Eusebio de Ascue natural de la Villa de Lequeytio, y feligres de esta Villa, y de d^a Laureana de Ocerin natural de la Villa de Bilbao, y feligres de esta citada villa; Abuelos paternos dn Juan José de Ascue nat. y felig. de Zamudio, y d^a Maria Ygnacia de Barrandia natural de la Villa de Lequeytio, y feligres de la espresada Ante Yg.^a de Zamudio; Padrinos Fran.^{co} Brassac, y Ana Maria de Arana vecinos feligreses de esta citada Villa, a quienes adverti el parentesco espiritual, y demas obligaciones que contrajeron. La Abuela materna del niño es Dª Josefa de Ocerin, natural, y felig. de la citada anteYg. de Ceberio. T.gos Vicente, y Pedro de Dondis hermanos nat. de Guernica, y vecinos de esta; Y p.^a q.^e conste lo firmo yo el Cura = D.ⁿ Fernando Yldef.^o de Amunategui.

La prexedente partida concuerda fielmente con su original que en caso necesario me remito y queda en el referido archivo, de esta Parroquia de Santa Eufemia. Bermeo doce de Marzo de mil ochocientos cncuenta y dos.

Ber[meo] Dn Juan Geronimo de Torres.

(Lekeitioko Udal Artxiboa. Nautika Eskolako Artxiboa 1)

(Mundakako eskolako ikasketak)

D.ⁿ Manuel Sagredo profesor de instruccion primaria superior, maestro de la escuela pública de ésta anteiglesia y pueblo de Munda-
ca,

Certifico que D.ⁿ Alfonso de Azcúe hijo legítimo de D.ⁿ Eusebio María Dolores y de D.ª Laureana de Ocerin, ya difunta, vecinos que eran de ésta, asistió á ésta escuela, que dirijo, y estudió en ella con bastante aprovechamiento, lectura, escritura, doctrina cristiana, elementos de religión y moral, aritmética teórico-práctica y gramática española, elementos de geometría y dibujo lineal, habiendo observado buen comportamiento, hasta que en julio de 1855 dejó de asistir para dedicarse á otras cosas. Y para que conste y obre los efectos que le convengan, doy éste á su instancia en Mundaca á 16 de Setiembre de 1862.

Manuel Sagredo [errubrikarekin]

(Mundakako abadearena)

Certifico yo el infrascrito Capellan y Cura Coadjutor de esta Yglesia Parroquial Santa Maria de la Anteiglesia y Puebla de Mundaca que Don Alfonso Maria de Azcúe mi feligres ha frecuentado los Santos sacramentos de penitencia y Comunión y ha observado buena Conducta Moral y para los fines conducentes doy la presente.

Mundaca 23 de Setiembre de 1862.

Juan Antonio de Mundaca. [errubrikarekin].

(Lekeitioko Nautikako Eskolako kalifikazio batzuk)

Alfonso M.ª Azcúe y Ocerin. Natural de Bermeo, Provincia de Vizcaya. De 17 años.

(Calificaciones: Ordinarias)

Curso 1862 á 1863: Arit.^a y Algebra: Sobresaliente. Geografía (1.er curso): Id. Dibujo lineal: Aprobado.

Curso 1863 á 1864: Geom.^a y Trigonom.^a: Sobresaliente. Geografía (2.º curso): Id. Dibujo geográfico: Aprobado.

Curso 1864 á 1865. Física: Sobresaliente. Cosmg.^a y Pilotage: Id. Dibujo hidrográfico: Aprobado.

Observaciones: Registro N. 20=Pág.^a 2.

(Lekeitioko Udala, Nautika Eskolako Artxiboa 9/2).

Oharra: Alfontso M. 1862-1863 ikasturtean sartu eta berehala, lehen hilabetetik bigarrenera, kalifikazioak erabat hobetu zituen, aitak eskuz jarritakoetan ageri denez.

3. Eusebio Maria Azkueren ondasun aitortpena

En la villa de Lequeitio á quince de junio de mil ochocientos setenta y dos: ante mí el Licenciado Dn Pedro de Olaortua, vecino y Notario de ella y del Colegio de Burgos y testigos que se espresaran compareció Dn Eusebio Mª de Ascue y Barrundia, casado, Profesor de Nautica, mayor de cincuenta años, vecino de esta espresada villa, que manifesto hallarse en el libre egercicio de los derechos civiles sin que presente cédula de empadronamiento por no haberse repartido en este Señorío de Vizcaya, esento de contribuciones directas dijo: que estando casado en segundas nupcias con Dª Maria del Carmen de Aberasturi su actual esposa, y no habiendo formalizado inventario ni relación de bienes á la disolucion de su primer matrimonio por fallecimiento de su primera muger Dª Laureana de Ocerin, para que en todo tiempo se sepa el estado de la casa en aquella epoca y que entre los hijos que tiene de ambos consorcios no se susciten diferencias que puedan romper la buena armonia que debe existir entre hermanos, ha creído conveniente manifestar por medio de una descripción de los bienes y deudas que habia á la época citada de la muerte de su precitada esposa Dª Laureana y para verificarlo en la forma siguiente.

Estado de la casa a la disolución del primer matrimonio. Efectos:

Cinco camas arregladas como corresponde con buenas cajas, mudas de sábanas y almohadas.

Dos comodas buenas.

Dos estantes, uno grande de caoba y otro pequeño de pino.

Dos mesas y dos consolas de nogal.

Una docena de sillas de paja.

Un sofá, algunos cuadros y tres espejos.

Dos relojes, uno de péndola y pesos, y otro redondo de sala.

Una herrada de tres calderas grandes y un utensilio regular de cocina.

Una vajilla regular, con sus cucharillas de plata para café.

Varias ropas de uso de su difunta muger que se vendieron para sufragios de su alma é importaron seiscientos cuarenta reales.

Deudas: Por la enseñanza de su hijo Dn Alfonso en Munguia, diez y seis meses á ciento veinte reales mensuales, mil novecientos veinte.

A la nodriza de su otro hijo D. Conrado por sus lactancias, seiscientos sesenta reales.

Id. á la nodriza de su hija Sol por diez y seis meses de lactancias, ochocientos ochenta reales.

Id. Por dos años de rentas de la casa habitación á cincuenta ducados uno mil y cien reales.

Id. Se debia por leña, tocino y pan, mil ciento noventa y cinco reales.

Id. Se debia á dos personas por dinero que me prestaron para la casa, mil doscientos reales.

Id. Debía por efectos de tienda y al sastre y zapatero, setecientos ochenta reales.

Declara dicho D. Eusebio que las anotadas eran las únicas existencias que habia á la defunción de su primera muger Dª Laureana acaecida á mediados de Noviembre de mil ochocientos y cincuenta y seis, y que tambien son ciertas las deudas consignadas que existian en la misma época, de las cuales se pago muy poca cosa antes de contratar su segundo matrimonio, con Dª Maria del Carmen su actual esposa el cual se verificó en Junio de mil ochocientos cincuenta y siete ó sea siete meses despues de disueltas las primeras nupcias.

Declara que en ninguno de los matrimonios se formalizo contrato ni capitulado alguno por falta de bienes en los conyuges para verificarlo, y que tiene y reconoce por hijos legítimos suyos á saber, de Dª Laureana de Ocerin á D. Alfonso Maria, D. Conrado María, difunto, y a Sol de Azcue y Ocerin, y de Dª Maria del Carmen á Dª Aurora Maria, Resurrección Maria y Diana Maria de Azcue y Aberasturi.

Que su atencion a las insignificantes bienes que existieron cuando tubo la desgracia de perder á su primera esposa, y habiendose satisfecho todas ó casi todas las deudas que habia á la defunción de aquella despues de contraído su segundo matrimonio, manifiesta y quiere que se consiguen sus deseos de que si llega á faltar el declarante antes que su esposa actual Dª Maria del Cármen de Aberasturi, sean considerados para el reparto de las existencias que hubiere, como si todas ellas fuesen habidos de un solo matrimonio, sin que los del primero aleguen preferencia alguna por su legítima materna ni los del segundo se consideren privilegiados y que tanto unos como otros respectan, cuiden y tengan a dicha su esposa como madre propia, pudiendo ella misma cuidar y disponer tanto de las personas de los hijos como de los bienes que existieren al fallecimiento del declarante.

Asi lo declara y firma dicho Dn Eusebio Maria de Azcue hallandose presentes por testigos D. Valentin Ventades, D. Claudio de Algorta y D. Juan Agustin de Goya, los tres de esta vecindad que firman tambien. Y enterados los concurrentes del derecho á leer ó á hacerme leer este instrumento, á su eleccion, optaron por el ultimo medio, y tubo efecto su lectura de todo lo que doy fe con la del conocimiento=Eusebio Mª de Azcué=Valentin de Ventades=Claudio de Algorta=Juan Agustin de Goya=Signado: Licenciado Pedro de Olaortua.

Y á requerimiento de Dn Alfonso Mª de Azcué, libro, signo y firmo esta primera copia hoy dia ocho de Enero de mil ochocientos ochenta y cuatro, quedando su original, con el que concuerda, en mi registro del año de mil ochocientos setenta y dos, y anotada su saca. Emendado=ciento=los=valga.

Licdo Pedro de Olaortua [errubrikarekin]

(Euskaltzaindia. Azkue Bibliotekako artiboa. Resurreccion Maria Azkueren funts dokumentalak, 130/24).

4. Eusebio Maria Azkue eta bere seme Alfontso Maria Azkueren arteko notario-kontratua

En la villa de Lequeitio á veinte y nueve de Setiembre de mil ochocientos setenta y dos: ante mi el Licenciado D. Pedro de Olaortua, Notario del Colegio de Burgos, vecino de la villa de Lequeitio, distrito notarial del partido de Guernica, y testigos que se espresaron, comparecieron

Dⁿ Eusebio Maria de Azcué y Barrundia, casado, mayor de cincuenta años, Catedratico de Nautica, vecino de esta Villa, de una parte,

Y de otra, Dn Alfonso Maria de Azcue y Ocerin, su hijo de veinte y siete años de edad profesor tambien de Nautica, de estado soltero, domiciliado en esta misma Villa. Y manifestando ambos hallarse en el libre egercicio de los derechos civiles espusieron: que el D. Eusebio obtubo hace bastantes años la Cátedra de Dibujo y Geometria elemental, Trigonometria, Cosmografia, pilotaje y maniobra, en el establecimiento titulado de Nautica de esta villa: Y hallandose yá bastante achacoso sin poder cumplir, como quisiera, por la aglomeracion de materias, los deberes de su cargo, ha determinado de conformidad y consentimiento del director del mismo establecimiento dar participacion en la enseñanza á su hijo el D. Alfonso, y para el efecto convienen en las bases y condiciones siguientes:

1^a. Explicarán ambos padre e hijo todas las materias correspondientes á la Cátedra que el D. Eusebio M^a tiene á su cargo, alternando en la explicación de las mismas, y mientras D. Alfonso permanezca en estado de soltero vivira con su padre en comunidad de familia, como hasta ahora, percibiendo la cuarta parte del sueldo de dicha Catedra.

2^a. Si llega á contraher matrimonio, percibirá la mitad del Sueldo desde el día en que se case, siguiendo asi mientras los dias de su padre, separandose de la Sociedad de familia.

3ª. Si al fallecimiento del padre, Dn Eusebio, su hijo D. Alfonso, como es de esperar, sigue desempeñando la Catedra, abonará y entregará á su madrastra y hermanos la cuarta parte del sueldo, que por dicha Cátedra disfrute, pagando sus contingentes en los plazos en que cobre sus haberes.

Esta obligación de D. Alfonso dura mientras los dias de la madrastra; y si esta falleciese, hasta la colocacion de todos los hermanos en matrimonio, o hasta que todos ellos tengan su modo de vivir independiente. Con cuyas clausulas, y manifestando los interesados la aprobacion del director del Establecimiento, formalizan Padre e hijo este convenio que se obligan á cumplir, bajo la responsabilidad de los gastos, y daños y perjuicios, que de no cumplirlo se irrogaren, que avonará el que diere causa á ellos. Asi lo digeron, otorgan y firman dichos D.ª Eusebio Maria y Dn Alfonso Maria de Azcué, estando presentes por testigos Jose Miguel Urresti, y Ygnacio Berrojalbis, los dos de esta vecindad, que manifestaron no tener prohibicion de serlo, y firman tambien, y enterados los concurrentes del derecho que les concede la ley para leer ó hacerme leer este convenio, á su eleccion, optaron por el ultimo medio y tuvo efecto su lectura, de todo lo que yo el Notario [doy] fe con la del conocimiento á los otorgantes y testigos=Eusebio Maria de azcue=Alfonso Maria de Azcué=Ygnacio de Berrojalbiz=Jose Miguel de Urresti= Signado: Licenciado Pedro de Olaortua.

Y á requerimiento de D. Alfonso, libro, signo y firmo esta primera copia, quedando su origina con el que concuerda en mi protocolo corriente y anotada su saca. Emendado=Setiembre=vi=me=valga.

Lic^{do} Pedro de Olaortua.

D[e]r[ech]os cuatro pesetas. [errubrika]

(Euskaltzaindia. Azkue Bibliotekako artiboa. Resurreccion Maria Azkueren funts dokumentalak, 130/25).

5. Azkue aita-semeei gorazarrea

Azkue Aita Semeei

GORASARREA

VII-garren Eusko-Olerti-Eguna

LEKEITIO'n

1936-Bagilla'ren 28-gn.

Egitaraua

Bagilaren 27-gn.

Arratsaldeko lau eta erdietan, Udaletxean, UMIEN AZTERKETAK, Euskeraz zeñek obeto irakurri.

Gabeko zortzi ta erdietan, GORA-BURU ANTZOKIAN Antze-yaya, AZKUE AITA SEMEEN OMENEZ, ITZALDIAK:

«Azkue'tar Eusebi M.^a, olerkari», LAUAXETA yaunak eginda.

«Azkue'tar R. M.^a, euskal-irakasle», ALTZO abak.

«Azkue'tar R.M.^a, antzerkigille ta ereslari», LABAYEN'dar Andoni M. yaunak.

«Azkue'tar R.M., euskal elertilari», ARIZTIMUÑO yaunak.

Bitartietan, OMENDUAREN OLERKIAK esango ditue umeak, eta euron ABESTI batzuk be, kantauko ditu abestaldeak.

Olerti egunean

Bagillaren 28-gn.

Igande goizean, TXISTULARIAK kalerik kale.

Amarretan, MEZA NAGOSI ABESTUA.

Meza ostean, Udaletxean, VII-garren EUSKO-OLERTI-EGUNA'ko sariketa eta olerki saritua irakurtea.

Ondoren, BERTZOLARIAK plazan.

Ordubatetan, Udaletxean, BAZKARIA.

Arratsaldean, lau ta erdietan, AZKUE'tar EUSEBI M.^a yayo zan etxean GOMUTARRIA AGERTUAZOTEA. Batzordeko batek egingo dau eskeintzea, eta EUSKALTZALEAK'eko lendakari yaunak ITZALDIA.

BERTZOLARIAK barriro be, ekitaldia.

Yarrayan, plazan, DANTZA-SOÑUA, zazpirak arte.

Gabaz, bederatzietan, GORA-BURU antzokian, Antzerti-yaya, Oyarzungo MENDIBURU TALDE ospatsuak antzeztuta EUN DUKAT.

YAI-BATZORDEA.

OARRA: Bazkarira eldu nai dabenak, illa onen 25-karrenerako adierazo begioe Yai-Batzorde oneri. –Zuzenbidea: AZKUETARREN OMEN BATZORDEA, Udaletxea, Lekeitio.

(Lekeitioko Udal Artxiboa 2005-4).

6. Resurreccion Maria Azkueren lanen erakusketa 1936ko gorazarrean

(Sección Musical)

Cancionero Popular Vasco (con acompañamiento), 12 tomos.

Cancionero Popular Vasco (sin acompañamiento), 9 cuadernos.

Vizcaitik Bizkaira–Zarzuela en tres actos (la música).

La Música Popular Vascongada (Conferencia).

Música Popular Vasca (conferencias).

Urlo–Opera vasca en tres actos con textos vasco, español y alemán.

Sasi-eskola.

Pasa de chimbos.

Andra Urraca (Oratorio).

Tantum ergo.

Begoña-ko Andra Mariari.

Errosarioa euskeraz.
Litania SS. Cordis Jesu.
Andra Mariari oiua.
Iesusen Biotzari oiua.

(Sección literaria)

Euskalerrriaren Yakintza (Literatura Popular del Pais Vasco).
Euskalzale–Revista.
La estigmatizada de Konnersreuth.
Discurso leído en la Real Academia Española
Igarkizunak.
Txirristadak.
Lamiak Euskalerrrian.
Jesusen Biotzaren ila.
Urlo-Opera–(libreto)–Texto Vasco, Español y Aleman.
Vizcaitik Bizkaira–Zarzuela en tres actos (libreto).
Ardi Galdua.

(Sección Euskeralogica)

Morfología vasca
Diccionario Vasco Español Frances (2 tomos)
Diccionario V.E. y E.V. (de bolsillo).
Particularidades del dialecto roncalés.
Gipuzkera osotua.
Acerca del Santoral vasco.
Advertencias a las notas sobre el santoral Vasco.
Evolucion de la Lengua Vasca.
Observaciones acerca de la obra Langue Basque et Langues F.
Neologismos formados a imitación de otras lenguas.
La Epéntesis en la conjugación Vasca.
Del acento tónico vasco en algunos de sus dialectos.
Aezkerea edo Petiriberro inguruetako mintzaera.
Verbo Guipuzkoano–Apendice de la Morfología Vasca.
Prontuario de la Lengua Vasca.